

PANGIKĒ LANGA FAKALAKALAKA 'O TONGA

Lipooti Fakata'u ki he mahina 'e 18

'Osi ki he 'aho 30 Sune 2016

30 Sepitema 2016

‘Eiki Minisita

Ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga

Potungaue ma’a e ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga

NUKU’ALOFA

‘Eiki Minisita

‘Oku ou fiefia ke fakafofonga’i atu ‘a e Kau Talekita ‘o e Poate ‘i hono fakahoko atu ‘a e Fakamatala Fakata’u mo e Ngaahi Fakamatala fekau’aki mo e ta’u fakapa’anga ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2016, ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga ‘a ia ‘oku fie-ma’u ‘o fakatatau ki he Lao ‘a e Pangike Langa Fakalakalaka ‘o Tonga 2014 Kupu 18 (6) pea mo e Lao ki he Potungaue ‘a e ngaahi Kautaha ‘a e Pule’anga 2002 Kupu 20 (1).

Faka’apa’apa atu

Lord Matoto

Sea

KANOTOHI

Puipuitu’a pea mo e Kaveinga Ngaue ‘a e Pangikee	3
Visone mo e Misiona ‘a e Pangikee.....	3
Kau Talekita ‘o e Poate ‘a e Pangikee	4
Fakamatala mei he Sea ‘o e Poate ‘o e Kau Talekita 2016.....	5
Fakama’opo’opo ‘a e Pule ‘o e Pangikee	7
Ngaahi Ola Fakapa’anga fakata’unima	11
Lipooti ‘a e Kau Talekita ki he Ma’u ‘Inasi	12
Fakamatala ki hono tali ‘o e Fakamatala Fakata’u ‘a e Pangikee	14
Lipooti ‘a e ‘Atita ki he Fakamatala Pa’anga Fakata’u ‘a e Pangikee.....	15
Fakamatala Pa’anga Fakata’u ‘a e Pangikee.....	17
Fakamatala fakaikiiki fekau’aki mo e Fakamatala Pa’anga ‘a e Pangikee.....	21
Ko e Fa’unga Pule ‘o e Pangikee.....	57
Ko e Kau Pule ‘i he Ngaahi Va’a ‘a e Pangikee	58

PUIPUITU'A

Na'e fokotu'u 'a e Pangike Langa Fakalalakalaka 'o Tonga 'i he 'aho 1 'o Sepitema 1977 'i he malu-malu 'o e Lao 'a e Pangike Langa Fakalalakalaka 'o Tonga 1977 pea fakatahataha 'i 'i he malumalu 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha 1995 pea na'e toe lesisita 'i he 2001. Na'e toe vakai 'i mo tali e Lao 'a e Pangike Fakalalakalaka 'o Tonga 'i he 2014.

'Oku tu'utu'uni 'e he Lao 'a e Pangike Langa Fakalalakalaka 'o Tonga 2014 'a e fatongia 'o e Pangike, 'oku fakama'opo'opo ia ko hono hakeaki 'i 'a e fakalalakalaka fakasosiale mo faka'ekonomika 'a e kakai mo e ngaahi ngaue'anga 'i Tonga 'o fakafou 'i ha ngaahi nã mo e fale 'i fakapis-inisi 'a ia 'oku fakahoko 'i ha ngaahi founa fakapangike fakapolofesinale pea fakapapau 'i 'oku totongi fakafoki mai 'a e ngaahi nã 'Oku lolotonga fakalahi 'a e ngaue mo e ngaahi sevesi 'a e Pangike ke fakakau e ngaahi ngaue fakakomesiale. 'Oku 'amanaki ke fakakakato 'I loto he mahina 'e 3.

Koe Pangike 'oku ma'u sea kakato ia 'e he Pule'anga Tonga talu mei he 1998. 'Oku tokanga 'i 'a e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee 'e he Poate 'a ia 'oku memipa ai 'a e kau Talekita 'e toko 5. 'Oku kau he Poate 'a e Talekita Pule ne fokotu'u mei he Pule'anga 'a ia ko hono fatongia ko hono fokotu'u mai mo fakahoko 'o e ngaahi ngaue pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngaue kotoa pe pea mo hono siofi faka'aho 'a e anga hono fakalele 'o e Pangike. #

VISIONE TAUMU'A NGAUE

Ke 'iloa ko e ngaue'anga lelei 'i Tonga 'i hono fakahoko 'a e ngaue fakapa'anga ki he fakalalakalaka mo e ngaue fakakomesiale 'aki 'a e ngaahi founa fakapangike fakapotopoto, ke a'usia 'a e ngaahi fiema'u 'a e kasitoma 'i he founa mo'oni mo totonu pea ke kei ma'u mo e tupu foki.

MISIONA TAUMU'A NGAUE

Tukupa ke taukave 'i mo hakeaki 'i 'a e fakalalakalaka faka'ekonomika mo fakasosiale 'a Tonga, 'aki 'a e tu'unga fakahoko ngaue ma'olunga mo feongoongi fakapotopoto taha 'i he'ene sevesi ngaue fakapangikee fakalalakalaka mo fakakomesiale, lolotonga ko ia 'oku ma'u pe tupu lelei ko e Ngaue'anga Fakapangike lelei.

ko e ngaue'anga tupu fakapa'anga lelei mo malohi foki.

KAU TALEKITA 'O E POATE KI HE 'AHO 30 SUNE 2016

LORD MATOTO

Talekita Pule Malolo 'a e Pangikee mo e Minisita
Pa'anga moe Palani Fakafonua Malolo.
Fokotu'u ia ko e Sea 'o e Poate 'i Fepueli 2013.

PAULA TAUMOEPEAU

Ko e tangata Pisinisi pea na'a ne
hoko ko e talekita 'o e Poate 'a e
Kau Talekita 'i Sepitema 2009.

LEPAOLA VAEA

Tokoni Pule 'i he Potungaue Tanaki Pa'anga .
Na'a ne hoko ko e Talekita 'i Fepueli 2014.

LETA HAVEA KAMI

Na'a ne hoko ko e Talekita Pule 'a e
Pangikee mo e Pule Lahi 'i Sepitema
2013.

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E POATE 'A E KAU TALEKITA 2016

Koe'uhi ke liliu 'a e ta'u fakapa'anga 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga ke tatau mo e Pule'anga na'e tali ai 'e he Poate kau Talekita ke mahina 'e 18 'o kamata mei he 'aho 1 'o Sanuali 2015 ki he 'aho 30 'o Sune 2016 pea kamata leva 'a e mahina 'e 12 mei he 'aho 1 'o Siulai ki he 'aho 30 'o Sune.

Ko e vaha'ataimi 'oku ha he lipooti 'oku lahi hono ngaahi pole. 'I he lolotonga 'o e ngaahi liliu mei he ngaahi ngaue faka pangikee fakalakalaka ki he ngaahi ngaue fakakomesiale, na'e lahi 'a e ngaahi liliu pea 'e kei hokohoko atu ai pe ki he kaha'u. Neongo kuo 'osi fakakomesiale kakato 'a e Pangikee ka 'oku kei toe pe 'a e ngaahi ngaue mo e sevesi fo'ou ke fakakakato koe'uhi kae lava ke kau atu ki he fe'au'auhi 'i he ngaahi 'ataakai fakapa'anga mo faka'ekonomika fakalotofonua mo fakatu'apule'anga foki.

'E lava pe ke fakatokanga'i mei he fakamatala pa'anga ki he vaha'a taimi ko eni pea mo e ngaahi fakamatala pa'anga he ngaahi ta'u kimu'a ko e Pangikee 'oku malohi 'ene tu'unga fakapa'anga. 'Oku ha mai 'a e fakalakaange 'a e Pangikee koe'uhi ko e ngaahi lelei kuo 'omi 'e he ngaahi ngaue faka komesiale hange ko e pa'anga humai pea mo e ngaahi ngaue fakapangikee kehe. Kuo a'usia 'e he Pangikee 'ene taketi ki he vahataimi ko eni. Ko e tupu 'osi tuku-hau ki he taimi ko eni koe \$1.80 miliona fakahoa ki he patiseti ko e \$2.011 million. 'Oku 'i ai pe 'a e ngaahi fakalelei 'e fakatokanga'i he kaha'u pea mo e ola lelei ma'ae Pangikee.

Ko e ngaahi liliu fo'ou kotoa pe 'e malava pe ke uesia ai 'a e ngaue koe'uhi ko e ngaahi liliu mo e ngaahi ngaue fo'ou 'a ia 'oku fiema'u ia ke fakahoko 'a e liliu pea mo ha ako ki he ngaue fo'ou ko ia. 'Oku ngaue malohi 'a e kau ngaue ki he liliu ko eni pea 'oku tali lelei pe 'e he Pangikee 'a e ngaahi pole ko ia. Ko e ngaue malohi mo mateaki ne malava ai 'e he Pangikee ke ma'u ha ola lelei he ngaahi tafa'aki kehekehe. Na'e 'i ai pe foki 'a e ngaahi matavaivai pea 'e fai 'a e tokanga makehe ki ai he kaha'u.

Ko hono vakai'i ko ia 'o e Pangikee ke liliu ke fakakomisiale ange na'e tali ia 'i he 2013, pea ke kamata ai pe 'a e ngaahi ngaue fakakomisiale he konga kimu'a 'o e 2014, ka na'e tu'utu'uni 'e he Pule'anga ke 'omai ha investoa fo'ou. Na'e hoko ia ke ne fakatuai'i 'a e liliu ko eni he taimi na'e fai ai 'a e alea ka 'i he hili ha mahina 'e 6 na'e holomui leva 'a e investoa fo'ou. Ka ko hono maumau he ne holomui 'a kinautolu na'a nau teu ke tokoni mai ki he liliu fo'ou ko eni pea pau ai ke ngaue tokotaha pe 'a e Pangikee ke ma'u mai ha tokoni 'aki 'ene ngaahi fakamole pe.

Hili hono fokotu'u 'e he Pangikee 'ene va'a Ngaue Fakapa'anga mo e 'Akauni Sieke 'i he 2014, na'e fokotu'u 'e he Pangikee 'ene va'a Pa'anga ki muli 'i he 2015 mo e konga kimu'a 'o e 2016. 'Oku 'i ai foki mo e ngaahi ngaue kehe 'oku lolotonga fakahoko hange ko e talafi pa'anga ki he fefakatau'aki koloa pea mo fakalahi mo toe lelei ange ai mo e sevesi 'o e kau kasitomaa. Kuo 'osi tuku atu foki mo e ngaue Faka Pangikee Intaneti 'aki 'a telefoni mopaila pea mo toe lelei ange ai mo e sevesi 'o e kasitomaa. 'Oku lolotonga fai foki 'a e ngaue ki he ngaahi tu'utu'uni mo e founa ngaue pea pehe mo hono tauhi pau 'o e ngaahi tu'utu'uni mo e lao.

Ko e ngaue lelei, femahino'aki mo e fakalakalaka fakangaue ko e ngaahi me'a mahu'inga ia ki he longomo'ui 'o ha ngaue'anga. 'Oku fai 'a e ngaue lahi ki he ngaahi me'a ko ia koe'uhi ko 'enau mahu'inga ki he Fakalahi 'o e ngaahi ngaue mo e tupulaki 'a e Pangikee. Lolotonga 'a e taimi ko eni na'e vakai'i ai 'a e vahenga 'o e kau ngaue 'e he Hay Group mei Nu'u Sila pea na'e fakahoko ai 'a e hiki vahenga pea na'e 'alu hake ai 'a e lahi 'o e fakamole ki he vahenga 'o e kau ngaue.

Na'e hokohoko atu ai pe 'a hono fakahoko 'e he Pangikee 'a e ngaahi fatongia faka Falepa'anga 'i he ngaahi 'Otu Motu 'i tahi tukukehe 'a Vava'u. 'Oku tomui hono 'omai mei Pule'anga 'a e totongi ki he ngaahi ngaue faka Falepa'anga 'oku fakahoko 'e he

Pangikee 'i Niuatoputapu mo Niuafou'ou pea mo Ha'apai mo 'Eua. Ka na'e kei hokohoko mai pe hono 'omai 'e he Falepa'anga 'a e pa'anga ngaue ki he ngaahi vouti ki he fakamole 'a e Pule'anga 'i he ongo NIua pea mo Ha'apai mo 'Eua.

Ke toe fakakake 'a e tu'unga faka'ekonomika na'e fiema'u 'e he Pule'anga ke tokanga'i 'e he Pangikee 'a e Pa'anga 'a e Pule'anga ki he Fakalakalaka ki he kau noo 'i he totongi tupu ma'olalo pea 'ikai ha toe totongi makehe. Ko e loloa 'o e ngaahi noo na'e hange pe ki he taimi kuo talli 'e he Pule'anga. Neongo ia na'e 'ikai lava 'e he Pule'anga ke totongi ki he Pangikee 'a e kotoa 'ene ngaahi fakamole. Pea 'oku uesia lahi heni 'a e malava ke noo atu 'e he Pangikee 'ene ngaahi polokalama noo pea 'e uesia ai heni 'a e tupu 'a e Pangikee pea mo e tiviteni ke totongi ki he Pule'anga ko e ma'u sea 'pe 'e taha 'i he Pangikee.

Na'e totongi atu 'e he Pangikee ki he Pule'anga 'a e tiviteni fakataimi ko e \$1.0 miliona pea ko e tiviteni faka'osi koe \$1.16 miliona. Ko e pa'anga fakafoki mei he pa'anga 'a e ma'u sea ko e peseti 'e 8.6 neongo ko e tu'unga mei he mahina 'e 12 'e holo ka 'e fai 'a e feinga ke 'oua 'e ma'olalo ange mei he tu'unga ko eni 'o e tiviteni. Ko e taumu'a ia 'a e Pangikee ki he ta'u 'e 2 ka hoko ke a'u ki he peseti 10% pe toe lelei ange pea mo totongi ha tiviteni 'oku lahi ange.

Na'e ikuna foki 'e he Pangikee 'a e pale fakalangilangi fakava-ha'apule'anga 'i hono fakahoko 'a e ngaahi ngaue fakalakalaka, 'a ia ko ha me'a fakahisitolia ia mo hono tokoni'i e ma'u'anga pa'anga ki he kakai masivesiva mo tu'unga fakapa'anga ma'olalo ange 'i Tonga. Ke fakahaa'i 'a e ngaahi sevesi fakapa'anga kakato, na'e foaki ki he Pangikee 'a e pale 'a e Kautaha 'a e Ngaue Fakapa'anga 'a 'Esia mo e Pasifiki (AFIAP)

Ke hoko ko e kakai lelei 'o e fonua, kuo poupu lahi ai 'a e Pangikee ki he ngaahi ngaue kehekehe 'a e fonua ke faka'ai'ai 'a e mo'ui lelei, ako, sipoti, ngaue fakakomuniti pea mo e ngaahi tokoni ngaue 'ofa. 'I he taimi na'e 'i Tonga ni ai 'a e timi tafa mafu na'e taki ai 'a John Wallace he'enua tafa mafu 'a ia na'e fakahoko ta'etotongi 'i he Falemahaki Vaiola, na'e foaki ai 'e Pangikee 'a e me'alele satolo pea mo e 'utu ke nau ngaue'aki 'e he timi tafa mafu lolotonga 'enau 'i Tonga ni.

Na'e ola lelei 'a e tupulaki 'o e fakahu pa'anga, tatau pe ki he seivongi pea mo e fakau pa'anga taimi loloa. Na'e 'ikai ke fai tatau 'a e tupulaki 'a e noo pea mo e fakahu pa'anga koe'uhi he na'e lahi e pa'anga 'a e ngaahi Pangikee pea na'e lahi foki mo e fe'au'auhi mei he ngaahi kautaha pa'anga kehe 'o 'ikai ko ha Pangikee ki he noo pa'anga.

'I he'ene fienga ke noo atu 'a e pa'anga ki he ngaahi pisinisi lelei, 'oku fakapaupau'i 'e he Pangikee 'oku lelei ma'u pe 'ene ngaahi noo pea malava ke totongi fakafoki. Kuo pau foki ke fakalaka ai pe ki mu'a 'a e tokotaha no 'o 'ikai ke koviane. 'Oku vaka'i ma'u pe 'a e ngaahi sevesi 'a e Pangikee ke toe fakalaka ange pea ko e taimi 'e ni'ihiki ke fakotu'u mo tesi ha sevisi fo'ou.

FAKAMATALA MEI HE SEA 'O E POATE 'A E KAU TALEKITA 2016– HOKO ATU

'I he hokohoko atu 'a e ngaue ki he fakalahi 'a e ngaahi sevesi 'a e Pangikee pea mo e 'amanaki ke kakato 'i he ta'u 'e ua ka hoko, 'oku 'i ai 'a e tui 'e tupu ki 'olunga 'a e lahi 'o e Pangikee he maketi pea mo e taumu'a ke toe hahi ange. Pea e kei hoko ai pe 'a e Pangikee ko e fakafofonga ki he tupu faka'ekonomika pea moe fakalakalaka. 'Oku feinga ma'u pe 'a e Pangikee ke palanisi 'a e malava ke totongi fakafoki 'a e noo, fiemalie 'a e kasitoma, **tupu** (growth) pea mo ha tupu lelei. Felave'i mo hono fika'i 'o e tupu totonu (EIR), 'oku 'ikai loto tatau ai 'a e Pangkee pea mo e Pangikee Pule koe'uhi ko e ngaahi fakamole 'e ni'ihiki ko e fatongia ia 'o e tokotaha noo. 'Oku lolotonga fai 'a e ngaue ki he me'a ko'eni pea mo e Pangikee Pule 'o Tonga.

Ko hono faka'osi, 'oku 'oatu 'a e faingamalie ke fai ha fakamalo ki he poupu 'a e Kovana'o e Pangikee Pule, pehe ki he Minisita Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki Minisita 'o e Potungaue 'o e ngaaki Kautaha Fakapisinisi 'o Tonga, pehe foki ki he kau pule 'o e ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga Tonga pea mo e ngaahi tapa kehekehe 'oku 'ikai malava ke fakakakato 'i he fakamaloo ni. Pehe ki he Pule Lahi 'o e Pangikee, Pule ki he Fakalahi 'o e ngaahi ngaue 'ae Pangikee pea mo e kau pule mo e kau ngaue kotoa 'a e Pangikee ke fai hano fakamalo'ia koe'uhi ko e ngaue lahi lolotonga 'a e ta'u. Neongo ko e Poate na'e nounou 'aki 'a e talekita 'e taha, ko e kau talekita pea mo e sekelitali na'a nau ngaue ta'e tuku 'i he tataki 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangikee. Ko 'enau poupu mo e tokoni 'oku fakamahu'iga'i lahi ia he taimi kotoa pe. 'I hono faka'osi 'oku 'oatu 'a e fakamalo hounga'ia mo'oni ki he kau kasitoma koe'uhi ko 'enau falala mo e poupu mo e falala kakato ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga. 'I he'etau tu'u fakataha te tau lava ai 'o tupulaki 'o toe mau'olunga ange.

Faka'apa'apa atu

Lord Matoto
Sea 'o e Poate kau Talekita

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKEE

Ko e 2015/2016 ko ha toe ta'u na'e ola lelei ki he Pangikēe 'i he'ene hokohoko atu ki he tu'unga 'e taha 'o e fakalahi 'o 'ene ngaahi ngaue.

Na'e fakahoko 'a e palani tokanga, fekumi, tu'uma'u ta'engaue, mapule'i e ngaahi

faingata'a mo e ngaue malohi mei he Poate, kau Pule pea mo e kau ngaue kotoa 'a e Pangikēe.

Na'e kamata 'a e fakafetongi pa'anga muli 'i Sune 2015 'o makatu'unga mei he fiema'u 'a e kasitoma, faingtamalie faka pisinisi mei he konifelenisi 'a e ngaahi siasi mo e hilifaki kalauni he 2015. Neongo na'e faingata'a e feinga ke ma'u 'a e Pangikēe Fengaue'aki, na'e monu'ia pe 'a e feinga pea kamata ai 'a e talafi pa'anga ki muli/mei muli he konga ki mu'a 'o Ma'asi 2016. Na'e lele fakataha mo e Uepisaiti fo'ou mo e ngaue faka-Pangikēe onilaini ke kamata 'i Sepitema 2016. Na'e kamata 'a e ngaue 'i Nu'u Sila lolotonga 'a e ta'u ki he talafi pa'anga ma'ama'a ki Tonga ke tali 'e he ngaahi lao mo e tu'utu'u ni faka Pangikēe 'a Nu'u Sila. Kuo lava ai ke fakakakato 'o e founa fe'ave'aki pa'anga fo'ou 'oku ui ko e 'Ave Pa'anga Pau 'oku amanaki ke kamata 'i he 'uluaki mahina 'e 6 'o e 2016/2017.

'I he lolotonga 'o e ngaahi faingata'a hono lilu 'o e ta'u fakapa'anga mei he 'aho 31 'o Tisema ki he 'aho 30 Sune, na'e fakamamafa 'a e tokanga ki he palani ngaue mo e lavame'a 'o hange ko ia 'oku ha he ola 'o e mahina 'e 18 ki Sune 2016 'a ia ko e tupu 'osi tukuha ko e \$1.8 miliona. 'Oku fakafiemalie 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai he taimi ni neongo 'a e lahi 'a e ngaahi fakamole pea mo hono tautoloi 'o e ngaahi ngaue fakalahi ki he ngaahi sevesi pangikēe fakakomesiale. 'Oku fakamamafa 'a e Pangikēe ki he'ene maketi anga maheni pea mo feinga ke mapule'i lelei e fakamole 'o lava ai ke lelei ange 'a e ola pea mo toknga ki hono sevesi 'o e kasitoma. 'I he taimi tatau 'oku fakatokanga'i 'e he Pangikēe 'a e ngaahi faingamalie ki he fakalalakala lolotonga 'a e ta'u pea 'oku ou fakamalo ki he kau pule moe kau ngaue kotoa he 'enau lotolahi, ngaue 'aufuato pea mo e ngaue malohi.

1) KOE VAKAI KI HE TU'UNGA FAKAPA'ANGA (Koe fika kotoa 'oku Pa'anga Tonga)

Ko e tupu hili hono tukuha'u'i na'e \$1.80 miliona ki he mahina 'e 18 ki he 'aho 30 'o Sune 2016 'a ia 'oku ma'olunga ange ia he \$1.14 million ki he 2014. Ko e tupunga 'o e ola ko ia mei ngaahi me'ako eni:

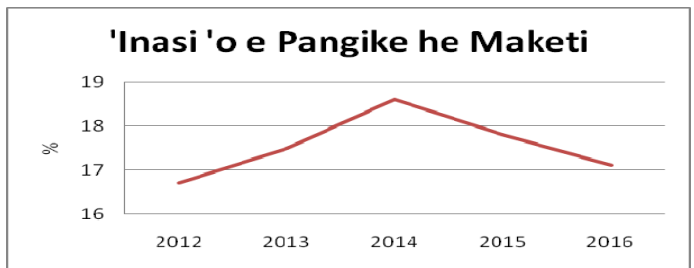
- Na'e 'alu hake 'a e tupu he ngaahi noo mei he \$4.71 miliona ki he \$7.19 miliona 'a ia ko e 'alu hake ia 'aki 'a e pesiti 'e 5.3%
- Na'e 'alu hake 'a e pa'anga humai kehe 'ikai mei he noo mei he \$3.14 miliona ki he \$5.20 miliona, ko e 'alu hake ia 'aki 'a e 66%.
- Ko e tuipu mei he pa'anga ngaue na'e 'alu hake mei he \$6.37 miliona ki he \$9.41 miliona 'a ia koe 48%.
- Na'e 'alu hake 'a e fakamole mei he \$4.02 miliona ki he \$6.82 miliona, 'a ia ko e 70% pea ko e tupu ia mei ngaahi fakamole he fakalahi 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangikēe.
- Ko e mole he ngaahi noo na'e holo hifo ia mei he \$0.69 miliona he 2014 ki he \$0.188 miliona. Ko e ola ia 'o e ngaue lelei ki he ngaahi noo palopalema pea na'e fakafoki ai 'e \$1.18 miliona mei he tokateu ki he mole he noo.
- Na'e 'alu hake 'a e tukuhaui mei he \$0.405 he 2014 ki he \$0.542 he 2015/16. Ko e 'alu hake ia 'aki 'a e \$0.137 miliona.

2) KOE 'ATAKAI FAKALOTOFONUA 'OE PANGIKEE

'Oku 'i ai 'a e Pangikēe Faka-Komesiale 'e 5 'i Tonga ni. pea 'oku nau fe'au'auhi mo e Pangikēe Langa Fakalalakala 'o Tonga ki he ngaahi ngaue faka-Pangikēe. Ko e ni'ihii 'o e ngaahi Pangikēe ko eni 'oku ma'u kakato pe konga 'e ha Pangikēe muli ('o hange ko e Pangikēe BSP mo e ANZ). Ko e Pangikēe Langa Fakalalakala 'o Tonga pe 'oku 100% 'a Tonga ni pea 'oku ma'u kakato 'e he Pule'anga Tonga.

Ko e kalafi 'i lalo 'oku ha ai 'e 'inasi 'o e Pangikēe Langa Fakalalakala 'o Tonga 'i he noo sekitoa fakalukufua. Ko e holo 'oku ha he kalafi he mahina 'e 18 ki he 'aho 30 Sune 2016 'oku tupunga ia mei he ngaahi no kuo fakapa'anga 'e he ngaahi Pangikēe kehe pea pehe ki he fe'au'auhi mo e noo Fakalalakala 'a e Pule'anga.

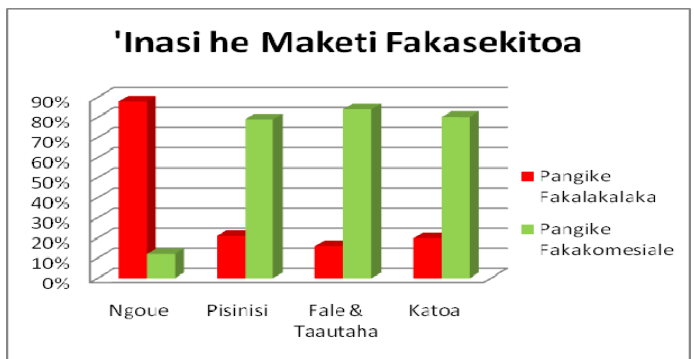
Kalafi 1

3) 'INASI HE SEKITO A NOO

Ko e Pangikēe Langa Fakalalakala 'o Tonga 'oku lahi taha 'i he sekitoa ngoue. 'Oku si'isi'i ange 'a e sekitoa Pisinisi pea mo e noo fale mo pesenolo 'o hange ko ia 'oku ha he kalafi 'i lalo.

Kalafi 2

KOE SEKITO A NOO

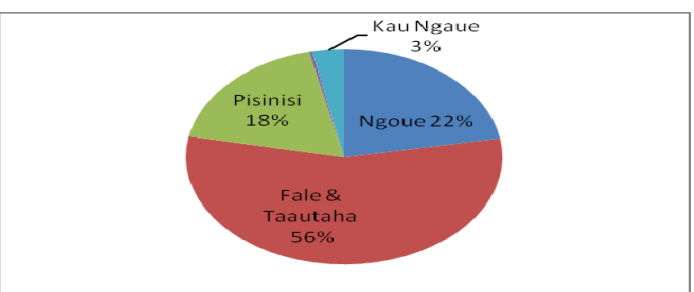
(a) Koe Ngaahi Noo

'Oku holo e ngaahi noo 'aki 'a e 1.17% mei he \$51.4 miliona ki he \$50.8 miliona ki he mahina 'e 18 ki he 'aho 30 Sune 2016. 'Oku kaunga 'a e Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga ki he holo ko eni.

(e) Ngaahi Noo kuo tali

'Oku lahi taha 'a e No Fale mo e Noo Taa'utaha (Pesenolo) 'a ia koe 56% hono lahi. Hoko ki ai 'a e Sekitoa Ngoue ko e 22% hono lahi. Na'e 'alu hake 'a e ngaahi noo na'e tali 'aki 'a e 39% mei he \$19.3 miliona 'i he 2014 ki he \$26.8 miliona he mahina 'e 18 ki Sune 2016. Ko e lahi 'o e ngaahi noo ne tali 'oku ha 'i he Kalafi 'i lalo.

Kalafi 3

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKE

Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga

Ko e Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga na'e fa'a ui ko e Pa'anga 'oku Tokanga'i 'e he Pangikee, na'e kamata 'i 'Akosi 2014 mo e peseti tupu ma'olalo ko e 1% mo e 4% ki he ngaahi sekitoa tefito. Na'e tali 'a e ngaahi noo 'o a'u ki he \$10.5 miliona 'a ia na'e lahi ia he patiseti ko e \$8.6 miliona pe ko e 23%. Ko e sekitoa lahi taha ko e Noo Ngoue pea hoko ki ai 'a e Noo Ako. 'Oku fe'au'ahi fakahan-gatonu 'a e Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga mo e Pangikee pea kuo 'osi fakaha pe ki he ma'u Sea ko e Patiseti ki he \$8.58 miliona he 2015/16 oku ha he holo 'a e noo ngoue 'aki 'a e \$1.1 miliona (20.3%).

(f) Noo ki he Sekitoa Ngoue mo e Toutai

Na'e 'alu hake 'a noo ki he Ngoue mo e Tioutai 'aki 'a e \$1.8 miliona (42%) mei he \$4.2 miliona 'i he 2014 ki he \$6.0 million 'i he 2015/2016. Na'e kaunga 'a e mahina 'e 18 'a e ta'u fakapa'anga ki he 'alu hake ko eni. Ka 'i hono fakahoa ki he 2014 'oku 'ikai ko ha 'alu hake lahi eni. 'Oku 'uhinga 'a e 'alu hake ko eni koe'uhi ko e liliu 'a e fiema'u 'a e kakai ki he Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga 'i he totongi tupu ma'olalo. Hange ko ia 'oku ha Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga 'oku 'alu hake 'a e sekitoa ko 'eni 'aki 'a e 260% mei he \$1.4 miliona ki he \$5.0 miliona he 2015/16. Ko e tupu lahi 'i he sekitoa ko eni 'i he Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga na'e lahi ange ia 'i he Fakalelei ki he Patiseti ki he mahina 'e 18.

Ko e katoa 'e noo ngoue na'e \$4.07 miliona he 2015/16 'a ia ko e 7.73% ia 'o e katoa 'e noo. Ko e 'alu hifo ia 'aki 'a e 37% mei he \$5.607 miliona he 2014 ki he \$4.075 miliona he 2015/16.

(h) Noo Hina

Na'e lelei 'a e to hina koe'uhi ko e lelei 'a e 'ea pea sai ai pe mo e ola. Ko e noo ki he sekitoa ko eni he mahina 'e 18 na'e \$76k fakahoa mo e \$0.899 miliona 'i he 2014, ko e holo 'aki 'a e \$0.812 miliona (90%). Ko e holo ko eni na'e fakatupunga ia mei he he Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga he tupu ma'ama'a ange. Ko e konga lahi 'o e kau no hina na'e fakapa'anga ia 'e he Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga 'o a'u ki he ngata'anga 'o e sekitoa 'a ia ko e \$200k. Neongo 'a e fe'au'auhi 'oku hoko 'e kei tokoni pe 'a e Pangikee ki he sekitoa 'o e hina koe'uhi ko'ene tokoni lahi ki he fakalalakala 'a e 'ekonomika. 'E kei tu'u taka'aki pe 'a e Pangikee mo e Potungaue Ngoue mo e Potungaue Leipa ke hokohoko atu 'o hono tokongni'i 'a e sekitoa ko eni.

(i) Ngaahi Ngaue mo e Pisinisi

Ko e noo ki he ngaahi Ngaue mo e Pisinisi na'e \$4.9028 miliona he 2015/16 fakahoa mo e \$5.645 miliona he 2014 ko e holo ia 'aki 'a e \$0.7147miliona (12%). Ko e holo ko ia na'e fakatupunga ia mei he noo ki he ngaahi Ngaue mo e Pisinisi ko e \$2.6 miliona mei he Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga. Ko e faingamalie ki he noo ki he tafa'aki faka komesiaale na'e 'alu hake ia fakahoa ki he 2014 taute-fito ki he noo ki he kakai mo e ngaahi pisinisi iiki. Na'e kei hoko-hoko atu hono ma'u 'o e ngaahi faka'eke'eke ke fakapa'anga e ngaahi noo pisinisi mei ngaahi Pangikee kehe ka ko e lahi 'o e ngaahi pisinisi ko ia kuo fu'u lahi e noo. 'Oku tali pe 'e he Pangikee 'a e ngaahi noo 'o fakatatau mo 'ene tu'utu'uni ngaue pea mo lelei. Ko e katoa 'o e ngaahi noo ki he Ngaue faka Pisinisi na'e \$24.3 miliona he 2015/2016 'a ia ko e 46.07% 'o e katoa 'o e ngaahi noo. Na'e 'alu hake 'a e noo i he ngaue faka Pisinisi 'aki 'ae \$2.9 miliona (13.71%) mei he \$21.4 miliona 'o e 2014.

(k) Noo Fale mo e Pesenolo

Ko e noo Fale mo e Pesenolo na'e kei lahi taha he ngaahi noo 'a e Pangikee 'i he 2015/16. Ko e noo fakakatoa ki he Fale mo e Pesenolo na'e \$15.0 miliona he 2015/16 fakahoa ki he \$8.0 miliona he 2014. Ko e 'alu hake ia 'aki 'a e \$6.9 miliona (85%).

Neongo 'a e fe'auhi mo e Noo Fakalalakala 'a e Pule'anga, na'e fakalakaange 'a e mahina 'e 18. Na'e fakatupunga lahi ia mei he sekitoa Fale mo e Pesenolo 'a ia na'e tatau pe ia moe lahi ange 'a e

palanisi 'o e noo.

Ko e noo Fale mo e Pesenolo na'e faka-Katoa mo e \$21.8 miliona 'i he 2015/16 'a ia ko e 41.4% ia 'o e katoa 'o noo.

(l) Noo ki he Kau Ngaue

Ko e noo ki he kau ngaue he mahina 'e 18 ki Sune 2016 na'e \$2.54 miliona 'a ia ko e 4.8% 'o e katoa 'o e ngaahi noo. Ko e katoa 'o e noo na'e tali he 2015/16 na'e \$0.87 miliona 'a ia na'e ki'i lahi ange he patiseti ki he mahina 'e 18.

(m) Noo he Ngaahi 'Otumotu

Ko e Pangike Langa Fakalalakala 'o Tonga 'oku lahi taha 'i he ngaahi 'Otumotu, 'a ia ko e noo he ngaahi 'Otumotu na'e \$6.7 miliona 'a ia ko e 25.0% ia 'o e katoa 'o e noo na'e tali he 2015/16. Ko e 'alu hake ia mei he \$5.3 miliona he 2014 'a ia na'e lahi ai 'a e maumau 'a e Saikolone ko Ian (kalasi 5) 'i Ha'apai.

4) KO E NGAHI OLA MO E ME'A FUA

a) Ko hono Mapule'i 'o ha Mole he Noo

Na'e hokohoko atu ai pe hono ngaue'aki 'o e ngaahi fakakaukau ki hono mapule'i fakapotopoto 'o e noo koe'uhi ke kei a'usia ai pe 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi noo.

Na'e kei ngaue 'aki pe 'a e ngaahi founa ki hono fakakalasi 'o e noo ko e founa lelei taha ke vakai 'aki 'a e tu'unga lelei 'o e noo he lolotonga 'a e ta'u.

e) Ko e me'afua ki he lahi 'o Pa'anga

Na'e kei hokohoko ai pe 'e he Pangike Pule 'o Tonga hono fakapaupau'i ko e 5% 'a e tu'unga si'i taha ke fakapapau'i 'oku kei lahi pe pa'anga he ngaahi Pangikee. Ko e tu'unga na'e 'i ai 'a e Pangikee he 'aho 30 Sune 2016 na'e 39.38%, 'a ia ko e 'alu hake ia 'aki 'a e 6.72% mei he 32.33% mei he ta'u kuo hili.

f) Ko e totongi tomui

Ko e totongi tomui 'o e noo na'e 12.49% 'i he faka'osinga 'o e ta'u ki he 'aho 30 Sune 2016 'o fakahoa ia mo e taketi ko e 4.5%. Ko e 'alu hake ia mei he totongi tomui ko e 3.39% 'i he 2014. Na'e fakatupunga ia mei he totongi tomui 'o e fo'i noo lahi 'e 1.

Ko e taketi he 2015/16 ki he lahi 'o e noo ma'e tomui na'e 570. Ko e lahi 'o e fo'i noo na'e tomui na'e 452 'i he 'aho 30 Sune 2016 'oku ne fakahaa'i hono ngaue'aki 'a e founa ki hono pule'i lelei 'o e totongi fakafoki 'o e noo.

Na'e hokohoko atu pe 'o ne ngaahi ako ki he founa mapule'i lelei hono totongi fakafoki 'o e ngaahi noo totongi tomui koe'uhi ke kei a'usia 'a e tu'unga lelei 'o e ngaahi noo.

5) TU'UNGA FAKA PA'ANGA

Ko e tefito'i ma'u'anga pa'anga 'a e Pangikee ki he'ene ngaahi noo ko e pa'anga 'oku ma'u mei he totongi fakafoki noo pea mo e ngaahi ma'u'anga pa'anga kehe pe. 'A ia ko e 44.4% ia 'o e katoa 'o e fiema'u faka pa'anga.

6) KO E PA'ANGA 'OKU FAKAFOKI

'Oku tokanga'i 'e he Pangikee 'a e Pa'anga mei he Pule'anga Niu Sila, Pangikee Fakalalakala 'Esia, Kautaha Fakafeitu'u 'a e Pasi-fiki pea mo e Pule'anga Tonga.

7) KO E TUPU HILI HONO TO'O 'O E FAKAMOLE

'Oku vaka'i faka kuata 'e he Pangikee 'a e tupu hili hono to'o 'o e akamole he pa'anga noo mai. 'Oku fakahoa ai 'a e Tupu mei he Pa'anga noo atu pea mo e fakamole he he pa'anga noo mai. 'I he faka'osinga 'o Sune 2016 na'e 6.9% pea mo e tupu 'osi tukuhau ko e \$1.8 miliona fakataha mo e Ola 'o e Fakafoki mei he Pa'anga 'a e ma'u Sea ko e 8.59%.

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKEE

8) KO HONO PULE'I 'O E KAU NGAUE

(a) Kau Ngaue

Ko e kau ngaue taimi kakato na'e toko 119 he 'osi 'a Sune 2016 'a ia ko e 'alu hake ia mei he toko 100 'i Sanuali 2015. Ko e 'alu hake 'a e tokolahi koe'uhi ko e palani ki he fakalahi 'o e ngaue 'a e Pangikee.

Ko e kau ngaue 'oku fakafisi pe maloloo mei he ngaue 'oku 'ikai he fetongi leva ka 'oku toe vakai'i 'a e ngaue ko ia pe 'oku fiema'u ke fokotu'utu'u fo'ou. Pea ka 'i ai ha fetongi kuo pau ke 'i ai 'a e 'uhinga lelei pea toki tu'uaki ki tu'a. Ko e fetongitongi 'o e kau ngaue 'oku 16.44% pea ko e tangata ki he fefine 'oku 1:1.15.

Ko e vahenga 'o e kau ngaue ki he 2015/16 (mahina 'e 18) na'e patiseti ki he \$3.6 miliona ka ko e fakamole ki he vahenga ki he 2015/16 na'e \$3.5 miliona.

'Oku 'uhinga ia ko e kei hokohoko hono fakalelei'i 'o e faifatongia 'o e kau ngaue.

(e) Ko e ako'i 'o e kau kaungaue

Ko e fakamamafa 'a e Pangikee ki he fakalalakala 'a e kau ngaue pea mo hono fakanaunau 'aki 'a e taukei mo e poto fe'unga na'e kei fika 'uluaki. Lolotonga 'a e ta'u na'e lahi 'a e ako fakalotofale ki he ngaahi founa fo'ou 'o e fakahoko ngaue 'i he 'Ulu'I 'Ofisi pea mo e Ngaahi 'Ofisi 'i tahi 'e he kau Pule mo e kau 'Ofisa Ma'olunmga. 'I Siulai 2015, na'e kamata ai 'a e kau ngaue he va'a ki Muli mo Talafi Pa'anga pea nau kau ai pe ki he ako na'e fakahoko 'e he tokotaha mei SWIFT mei muli. Koe'uhi ke fakapapai'i 'oku ma'u 'e he kau ngaue 'a e poto fe'unga ke fakahoko 'a e talafi pa'anga ki muli.

Ko e ngaahi ako kehe felave'i mo e sevesi 'o e Kasitoma, Fakafepaki'i hono Ngaue'aki 'o e Pa'anga kakaa, tauhi 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue pea mo e ngaue fakakomipiuta na'e fakahoko pe ia 'e he kau ngaue 'a e Pangiklee.

Na'e kei faka'ai'ai mo e kau ngaue ke nau fakahoko 'a e ngaahi ako ke ala ma'u ai ha'anau tohi fakamo'oni ako. Na'e faka'ai'ai foki mo e ako he ngaue mo e fale'i fakangaue ko e konga mahuinga 'o e fakalalakala 'o e kau ngaue. Na'e tali foki ke ako sikolasipi 'a e taha 'o e kau nague he va'a komipiuta ke ma'u hono mata'i tohi he Komipiuta 'i Nu'u Sila.

Na'e fakahoko 'e he Hay Group 'a e ako ki he kau Pule felave'i mo hono Mahino'i 'o e Ngaue pea mo e Tefito'i Ngaue ko e konga ia 'a hono fakahoko 'o e hiki ki he ngaahi sikeili vahenga fo'ou.

Ke tokoni ki he fakalahi 'o e ngaahi ngaue 'ae Pangikee, na'e folau atu 'a e Pule ki he Fakalahi 'o e Ngaue pea mo e taha he va'a Komipiuta ki he ako 'i he Pangikee Kuki 'Ailani 'i Lalotonga (BCI) pea mo e Pangikee Faka Pa'anga 'o e Langa Fale 'i Fisi (HFC) ke ma'u ha taukei fe'unga he ngaahi ngaue faka komesiale koe'uhi he 'oku tau ngaue 'aki 'a e polokalama faka Komipiuta tataui mei he UDA.

Na'e fakakaukau'i foki mo e kau atu ki he ngaahi ako 'i he ngaahi ako faka-vaha'a pule'anga ke toe fakalahi 'a e taukei mo e poto'i ngaue 'a e kau ngaue koe'uhi ke lelei ange ki he Pangikee he'ene fakalahi 'ene ngaahi sevesi ke faka komesiale ange.

(f) Pa'anga Malolo

Na'e hokohoko atu 'e he Pangikee 'e ne totongi 'a e 7.5% ki he Pa'anga Malolo 'a e Kau Ngaue 'a ia ko e fakalahi ia mei he 5.0% talu mei he 'aho 1 'o Sanuali 2015.

(h) Sevesi 'o e Kasitoma

Na'e hokohoko ai pe hono fakalelei'i 'o e va fengaue'aki 'o e Pangikee mo 'ene kau kasitoma faka pisinisi pea mo fakamahino kiate kinautolu 'a e ngaahi sevesi fo'ou 'a e Pangikee. Na'e toe fakahoko foki 'a e fokotu'utu'u fo'ou ki he Pangikee ke fokotu'u 'a e Va'a Ngaue fo'ou ke nau tokanga makehe ki he sevesi 'o e kau kasitoma. Na'e fakahoko 'a e savea ki he ki he kasitoma sevesi pea mo e launga 'a e kau kasitoma he 2015/16. Na'e tokoni lahi ia ke ma'u ha fakamatala pau ke tokoni ki ha me'a ke toe fakalelei'i ange ai 'a e sevesi ki he kau kasitoma.

9) FE'AVE'AKI PA'ANGA

Neongo 'a e lahi 'o e fe'au'auhi he talafi pa'anga fakalotofonua, na'e kei hokohoko pe 'a e sevesi talafi pa'anga 'a e Pangikee. Na'e kei hokohoko pe mo e talafi pa'anga he Telefoni To'oto'o pea mo e Digicel.

Ko e Va'a Ki Muli 'a e Pangikee na'e kamata 'i Tisema 2015 pea fakahu mai ai 'a e kau ngaue taukei na'a nau ngaue he Pangike Westpac 'o Tonga. Na'e kamata 'i Fepueli 2016 'a e talafi pa'anga ki muli pea mo hono ma'u mai mo e talafi pa'anga mei muli 'i he founa hao mo malu. Na'e tupulaki 'a e pisinisi ko eni mei he kakai fakataha mo e ngaahi talafi pa'anga 'a e Pule'anga. Na'e fiema'u ke fakapapai'i 'oku muimui ofi ki he founa ngaue totonu pea mo malava ke ta'ofi 'aki hono fe'ave'aki 'o e Pa'anga 'uli koe'uhi ke kei pukepuke 'a e va mo e ngaahi Pangikee Fengaue'aki mo muli. 'I hono kamata 'a e to'o 'a e levi 'a e Pule'anga he 'aho 1 'o Sune 2016 na'e 'ikai ke tukuatu ke fua 'a e fakamole ko ia 'e he kau kasitoma ka 'oku to'o pe ia mei he tupu 'a e Pangikee 'o hange ke lao ki he levi.

10) VA'A KOMIPIUTA 'A E PANGIKEE

Ko e ta'u 2015/16 ko e ta'u lahi ia 'a e ngaue 'a e Va'a Komipiuta 'a e Pangikee koe'uhi ke fakakakato 'a e ngaahi fiema'u ki he fakalahi 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangikee pea mo e ngaahi fiema'u kehe 'a e Pangikee.

Na'e kamata 'a e Uepisaiti fo'ou 'a e Pangikee 'i Tisema 2015 pea mo e faka'ilonga fo'ou 'a e kautaha mo hono tu'uaki 'aki 'a e lanu 'o e fonua 'e he Pangikee Langa Fakalalakala 'o Tonga ko e Pangikee ia 'a e kakai Tonga.

Na'e tokoni lahi 'a e Va'a Komipiuta ki he kamata lelei pea mo ola lelei 'a e talafi pa'anga ki muli. Pea 'oku tuku atu ai 'a e totongi lelei ki he vete pa'anga muli.

Koe'uhi ko e lahi ange 'a e fiema'u ki he ngaue faka Pangikee 'Onilaini 'oku vave ange. Na'e hanga ai 'e he Kautaha Fetu'utaki 'a Tonga 'o toe fakalelei'i 'a e fehokotaki 'a e Pangikee mo e Kautaha Fetu'utaki 'a Tonga ki he faipa oputiki ke toe lelei mo vave ange ai 'a e fetu'utaki 'initaneti.

Ko e taha he me'a na'e fakamamafa'i he 2015/16 ko e kamata 'o e Ngaue faka-Pangikee he initaneti pea mo e telefoni to'oto'o ke kamata 'i Sepitema 2016. Ko e makamaile mahu'inga ia ki he ngaue faka-Pangikee ke faka'ai'ai 'a e fakalalakala faka-tekinolosia. Ko e me'a hoko he 'asenita ko e ATM ke fakakakato 'a e fiema'u mo e lelei ange ai 'a e sevesi 'o e kasitoma.

Ko hono faka'osi ko e ngaahi fiema'u ke toe malu mo hao 'ange hange ko ha 'A Malu mei ha vela mo e tesi ki he tu'unga hao 'o e Sisitemi Komipiuta pea mo e tesi foki ki ha feinga ngaue kakaa faka-Komipiuta.

FAKAMA'OPO'OPO MEI HE PULE LAHI 'O E PANGIKEE

11) KOE MALU'I

Na'e fe'unga pe 'a e malu'i ki he 'u fale mo e ngaahi koloa 'a e Pangikee. Ko e malu'i 'oku fiema'u ke fakahaa'i ai 'a e hingoa 'o e Pangikee he ngaahi noo \$4 mano mo laka hake.

Ko e Polokalama Malu'i Noo (LPCI) 'oku fakahoko ia 'i he Kautaha Malu'i Fetalolo he lolotonga 'a e mahina 'e 18 'oku malu'i ai 'a e noo 'o a'u ki he \$35,000 (to'o mei ai ha totongi tomui), pea ta'u motu'a si'i hifo he ta'u 70. 'Oku totongi 'e he Polokalama Malu'i noo ko eni 'a e palanisi noo 'i ha mate 'a e tokotaha noo.

12) NGA'AAHI 'OFISI

Na'e fakahoko ha monomono lahi ki he ngaahi 'Ofisi he 2015 'i Ha'apai pea mo Vava'u ke fakalaka ange 'a e tafa'aki talitali kakai. Na'e kau kotoa 'a e ngaahi fale 'a e Pangikee 'i hono fakalele'i lolotonga 'a e ta'u ko ia 'e taha mo e konga. Pea ko e toenga ta'u ke ngaue'aki ai 'a e ngaahi fale ko e ta'u 'e 35 ki he ngaahi 'Ofisi pea ta'u 'e 25 ki he ngaahi fale nofo'anga. 'Oku malu'i foki 'a e ngaahi fale kotoa.

13) KOE FALE'I FAKA PISINISI

'Oku tuku atu 'e he Tafa'aki Fale'i faka-Pisinisi 'a e Pangikee 'a e ngaahi fale'i ki he ngaahi Pisinisi 'o kau ai 'a e faka-kulupu 'o a'u ki he fale'i faka-fo'ituitui. 'Oku 'oatu foki 'e he va'a ko eni 'a e fale'i ki he kau ngaue he va'a noo. Ko e Pangikee pe foki 'oku ne 'oatu 'a e ngaue fale'i faka-Pisinisi ko eni ki he'ene kau kasitoma.

14) PA'ANGA MEI HE PULE'ANGA KI HE NGAUE FAKA-PANGIKEE

'Oku lolotonga tokoni'i 'e he Pule'anga 'a e ngaahi ngaue 'oku fakahoko 'e he Pangikee 'i he ongo Niua. (ko e \$75,000 ki Niuafo'ou mo e \$75,000 ki Niuatoputapu).

15) KO E TAIMI NGAUE

Ko e taimi ngaue angamaheni ko e 8.30 pongipongi ki he 4.30 efiafi mei he Monite ki he Falaite. Ko e konga ia 'o e fakalahi 'e he Pangikee 'ene ngaahi ngaue, na'e kamata ke fakaa'a 'a e Pangikee he 'aho Tokonaki 'o kamata mei Ma'asi 2015 tuku kehe pe 'a Niuafo'ou mo Niuatoputapu. Ko e taimi ava ki he kakai he Tokonaki ko e 8.30 pongipongi ki he 12.30 efiafi.

16) NGA'AAHI TUKUFUA KI HE KAH'A'U

Ko e liliu 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangikee he 2015/16 na'e kamata lelei 'aki ai 'a e ta'u. Na'e ola lelei a hono tuku atu 'o e ngaahi sevesi fo'ou 'a e Pangikee 'o fakatatau mo e ngaahi palani takitaha. 'E kei hokohoko atu pe 'a hono fakakakato 'o e ngaahi ngaue faka komesiale 'oku kei toe. Ko e ngaue faka-Pangikee 'Onilaini 'e kamata ia he konga hono ua 'oe 2016. Ko e fakataumu'a ia ke toe lelei ange 'a e ngaue faka-Pangikee 'a e kau kasitoma. Ko e talafi Pa'anga ko ia ko e 'Ave Pa'anga Pau 'oku palani ke kamata ke konga hono ua 'o e ta'u.

Ko e Pule ki he Liliu faka-Komesile pea mo e Komiti ki he Fakalahi Faka-Pisinisi 'o e Pangikee (Steering Committee) fakataha pea mo e kau ngaue na'a nau ngaue vave mo fakataha ke lava lelei ai 'a e ngaahi ngaue lahi kuo 'osi fakahoko. Ko e Komiti ki hono Vakai'i 'o e Ngaue fakalahi 'a e Pangikee na'a nau tataki mo poupu 'a e ngaue he mahina takitaha. 'Oku tau tui te tau lava ke ma'u ha ola lelei ma'ae ma'u 'inasi pea mo e kastiomaa.

17) KO E FAKAMALO

Ko hono faka'osi, 'oku 'oatu ai 'a e fahamalo lahi mo e loto hounga'ia ki he kau Pule kae tautefito ki he Komiti ki he Fakalahi 'o e Ngaahi Ngaue pea mo e Komiti ki hono Vakai'i 'o e Ngaue Fakalahi (Komiti 'a e Poate). pea mo e katoa 'o e kau ngaue he 'enau ngaue lahi mo mateaki ki he'etau taumu'a 'o ma'u ai 'a e ola 'o e tupu ki he mahina 'e 18 ki Sune 2016. Ko ho'o mou ngaue lahi 'o a'usia ai 'etau taumu'a pea 'oku fakamalo'ia lahi 'aupito.

'Oku 'ou fakamalo he poupu lahi ki he Pangikee 'a e Kautaha Vinstar (Nu'u Sila), Kautaha Pangikee 'a Mamani (IFC), ki he'enu tokanga mai ki he'etau talafi pa'anga muli. Pehe foki ki he tokoni 'a e Potungaue 'a e Ngaahi Kautaha Faka-Pisinisi 'a e Pule'anga, Potungaue Pa'anga mo Palani Fakafonua, pea mo e ngaahi Potungaue fengaue'aki kotoa pe lolotonga 'a e taimi ko eni ke a'usia ai 'e he Pangikee 'ene ngaahi taumu'a ngaue ki he 2015/16.

Ko e falala mo e loto hangamalie 'etau kau kasitoma ki he Pangikee 'oku fakamalo'ia lahi. Ko ho'o mou hoko ko 'emau kau kasitoma ko e tumu'aki ia 'emau fakamalo. 'Oku mau fiefia lahi 'aupito ke fakahoko atu ia kiate kimoutolu. 'Oku mau fie fakamahino atu 'oku mau tokanga lahi mo poupu lahi ki ho'o mou ngaahi taumu'a ngaue. 'E hokohoko atu pe 'emau fakahoko 'a e ngaahi ngaue ko ia 'oku fiema'u 'e he kau kasitoma 'i he'ema feinga ko ia ke a'usia 'emau ngaahi taumu'a ngaue ke hoko ko e ngaue'anga 'oku ne tuku atu 'a e ngaahi ngaue faka-pa'anga lelei mo fe'unga. Pea ke hoko foki ko e Pangikee Faka-Komesiale kakato 'i he 2017 'i he'ene hokosia ko ia 'a hono ta'u 40.

Ko e pole lahi ia ke kei hokohoko atu ai pe 'ene nga'unu ki mu'a mei he tu'unga ko ia 'oku lolotonga 'i ai ke fakapapau'i ko e Pangikee 'oku ne tuku atu 'a e sevesi lelei 'aupito ki he'ene kau kasitoma pea mo tupulaki ki 'olunga 'ene tupu pea mo fakakakato ai pe 'ene ngaue ki he fakalalakala.

Ko hono faka'osi, 'oku 'oatu ai 'a e fakamalo loto hounga mo'oni ki he Sea pea mo e kau memipa kotoa 'o e Poate 'o e kau Talekita koe'uhi ko 'enau poupu kakato pea mo tataki 'a e ngaue lolotonga 'a e mahina ko ia 'e 18. 'E kei hokohoko atu ai pe 'emau falala ki ho'o mou tataki lolotonga 'emau feinga ke fakatupulekina ai pe ki mu'a 'a e Pangikee. 'I he'etau ngaue fakataha 'e malava ai ke hoko 'a e Pangike Langa Fakalalakala 'o Tonga ko e Pangikee malohi pea mo lavame'a 'aupito.

Malo

Leta Havea Kami
(Pule Lahi 'o e Pangikee)

NGAAHI OLA FAKAPA'ANGA FAKATA'U NIMA

Tupu mo e Mole TOP \$000'S	2011	2012	2013	2014	Sune 2016 (Mahina 'e 18)	Hiki/Holo 2014/Sune 16
Tupu mei he ngaahi nō	4,537	4,603	4,511	4,706	7,186	52.7%
Fakamole ki he no mai e pa'anga	1,410	1,095	1,189	1,473	2,979	102.2%
Toenga tupu mei he ngaahi nō	3,127	3,509	3,322	3,233	4,207	30.1%
Ngaahi totongi ngaue mo e komisoni	2,452	2,266	2,362	2,556	3,694	44.5%
Ngaahi pa'anga humai kehe	251	339	443	580	1,504	159.3%
Pa'anga talifaki ki he mole 'a e nō	133	383	389	694	(188)	-127.1%
Mole 'i he ngaahi nō kuo kaniseli	34	73	4	31	32	3.2%
Fakamole ki he tukuhau hulu (fakamole)	439	597	270	406	542	33.5%
Tupu 'osi tukuhau'i	1,712	1,329	1,638	1,414	1,796	27%
Pa'anga ma'u mei he sea.	1.63	1.29	1.56	1.01	1.28	26.7%
Koloa mo e Mo'ua TOP \$000'S	2011	2012	2013	2014	Sune 2016	Hiki/Holo 2014/Sune 16
'Avalisi e Katoa 'o e ngaahi koloa	59,422	61,589	65,472	77,273	95,330	23.4%
Katoa 'o e ngaahi koloa	61,642	61,537	69,407	85,140	105,521	23.9%
Ngaahi nō atu fakalukufua	40,660	42,328	47,329	51,379	50,844	-1.0%
Fakahu pa'anga seivingi	6,315	6,885	9,246	10,888	20,855	91.5%
Katoa sino'i 'inasi mo e talifaki	18,239	18,903	19,722	20,288	20,916	3.1%
Peseti fakafehoanaki 'o e ola e fakamatala tupu & mole he koloa & mo'ua	2011	2012	2013	2014	Sune 2016	Hiki/Holo 2014/Sune 16
Tupu 'osi tukuhau'i/katoa 'o e mahu'inga e ngaahi koloa	2.9%	2.2%	2.5%	1.8%	1.9%	0.1%
Tupu 'osi tukuhau'i / katoa 'o e sino'i 'inasi mo e talifaki	9.4%	7.0%	8.3%	6.97%	8.59%	1.62%
Ngaahi fakamole ki he ngaue / katoa 'o e pa'anga humai 'osi to'o e fakamole	72.2%	70.8%	71.1%	70.1%	83.5%	13.4%
Katoa 'o e pa'anga humai 'osi to'o e fakamole/ 'Avalisi 'o e pa'anga no fakalukufua	19.5%	15.2%	16.3%	18.8%	24.1%	5.3%

Lipooti ‘a e Kau Talekita ki he Ma’u ‘Inasi

Fakatatau ki he tu’utu’uni ‘a e Poate ‘o e kau Telekita, ‘oku fakahu atu ai ‘e he kau talekita ‘a e Fakamatala ki he Ngaahi Koloa mo e Mo’ua ki he ‘aho 30 Sune 2016, Fakamatala Tupu Fakalukufua ‘osi Tukupau, Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa’anga ‘Inasi pea mo e Fakamatala Fehu’aki ‘o e Pa’anga ‘i he ngaahi ngaue ‘a e Pangikee ‘I he mahina ‘e 18 ki he ‘aho 30 Sune 2016 pea ‘oku ‘oatu ai ‘a e ngaahi lipooti ko eni:

1. KAU TALEKITA

Ko kinautolu eni ‘a e kau Talekita ‘a e Pangikee lolotonga ‘a e ta’u ‘o a’u ki he taimi ‘o e lipooti;

Lord Matoto (Sea ‘o e Poate)

Paula Taumoepeau

Leta Havea Kami

Lepaola Vaea

2. NGAUE TEFITO

Ko e ngaue tefito ‘a e Pangikee ko hono tukuatu ‘o e ngaahi ngaue faka pangike fakalakalaka ki he kakai ‘o e Pule’anga ‘o Tonga.

Lolotonga ‘o e mahina ‘e 18 ko ia ki he ‘aho 30 Sune 2016, na’e ‘ikai ha liliu lahi ‘i he natula ‘o e ngaue fakapisinisi ‘a e Pangikee pe ko e fa’ahinga ngaue fakapisinisi ‘oku tokanga ki ai ‘a e Pangikee.

3. KO E OLA ‘O E FEFAKATAU’AKI

Ko e tupu hili hono to’o ‘o e tukuhau ki he mahina ‘e 18 ‘o ‘osi ki he ‘aho 30 Sune 2016 na’e \$1,795,686 (2014: \$1,414,055).

4. PA’ANGA TALIFAKI KI HA MOLE ‘I HE NŌ

Na’e ‘ikai ha loko liliu lahi ‘i he Pa’anga Talifaki tukukehe pe ‘a e Pa’anga Talifaki ki ha mole ‘i he nō, holo ‘i he mahu’inga ‘o e koloa pea mo e ngaahi faingamalie ‘o e kau ngaue.

5. TOTONGI KI HE MA’U ‘INASI

Na’e fakaha ‘e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti ‘e 65% ‘o e tupu kuo ‘osi tukuha’u ‘i he mahina ‘e 18 ki he ‘aho 30 Sune 2016. Ko e fakakatoa ‘o e totongi ko eni ki he Ma’u ‘Inasi ‘oku fe’unga mo e \$1,167,196 pe ko e \$0.83 ki he ‘inasi taki taha ‘a ia na’e totongi atu ai e \$ 1,000,000 ko e ‘inasi fakataimi ki he Ma’u ‘inasi ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 30 Sune 2016.

Na’e fokotu’u foki ‘e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti ‘e 60% ‘o e tupu ‘osi tukuhau ki he ta’u fakapa’anga ki he ta’u ‘o ngata ‘i he ‘aho 31 ‘o Tisema 2014. Na’e fe’unga ia mo e \$848,433 pe \$0.60 ki he sea.

Lipooti 'a e Kau Talekita ki he Ma'u 'Inasi (hoko atu)

6. PA'ANGA TALIFAKI

Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ke 'ave ki he Pa'anga Talifaki mei he pa'anga Tupu 'oku tauhi ki he mahina 'e 18 'o 'osi ki he 30 Sune 2016.

7. MAKATU'UNGA 'O E NGAUE FAKATAUHITOH

'Oku tui 'a e kau Talekita ko e makatu'unga 'o e ngaue fakatauhitohi ki hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'oku fe'unga pe ia, pea 'oku tui 'a e Pangikee 'e kei hokohoko atu 'ene ngaue 'o 'ikai toe si'i hifo he mahina 'e 12 mei 'aho 'o e fakamatala ni. 'I he'ene pehe, 'oku tui 'a e kau talekita ko hono fakalakalasi mo e mahu'inga fakapa'anga 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'oku ha 'i he ngaahi fakamatala pa'anga ni, 'oku fe'unga pe.

8. NGAHI NO KUO TAMATE'I PE TU'UNGA TA'EPAU

Kuo fakahoko 'e he kau Talekita ha ngaahi ngaue fe'unga ki mu'a hono fa'u 'o e fakamatala pa'anga ki he tupu mo e mole pea mo e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo'ua ke fakapapau'i kuo to'o e ngaahi no kuo 'i ai ha mole pea lahi fe'unga mo e ngaahi nō 'oku ngalingali 'e 'i ai ha mole.

'I he 'aho 'o e fakamatala pa'anga ni, 'oku 'ikai 'ilo 'e he kau Talekita ha fa'ahinga me'a pe 'uhinga ke ne toe uesia lahi ai 'a e ngaahi fika 'o e ngaahi no kuo tamate'i pe ngalingali 'oku 'i ai ha mole

9. NGAHI ME'A NA'E HOKO HE 'OSI 'A E TA'U FAKAPA'ANGA

'I he 'osi 'o e ta'u, 'oku 'ikai 'ilo 'e he kau Talekita ha me'a te ne toe ala uesia lahi 'a e ngaahi ngaue 'a e Pangikee pe Fakamatala Pa'anga ni pe tu'unga 'oku 'i ai 'a e Pangikee. Ko e ngaahi ngaue fakalakalaka 'a e pangike fekau'aki mo e fetongi pa'anga muli 'e kei hokohoko atu ai pe lolotonga e ta'u mo e kaha'u foki.

10. KO E NGAUE FAKAPA'ANGA NGALI KEHE

Ko e ola 'o e ngaahi ngaue 'a e Pangikee ki he faka'osinga 'o e mahina 'e 18 ki he 'aho 30 Sune 2016, na'e 'ikai ha ki he kau Talekita ha ngaahi me'a kuo te'eki fai ki ai ha tokanga 'a ia te ne ala uesia pe takihala'i ha taha ki ha me'a 'oku fehalaaki 'i he ngaahi fakamatala ki he tu'unga 'o e Pangikee.

11. KOE NGAHI ME'A KEHE

'I he 'aho 'o e lipooti ni, 'oku 'ikai ha ki he kau Talekita 'e 'i ai ha me'a, fehu'aki pe ngaue te ne ala uesia lahi, ka ko e ngaahi me'a pe ko ia kuo fakaha 'i he fakamatala pa'anga ni.

12. NGAHI NGAUE FAKAPA'ANGA MO E NGAHI FA'AH FKAU'AKI

Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga mo e ngaahi fa'ahi fekau'aki kotoa pe kuo fakamatala'i lelei ia 'i he fakamatala pa'anga. Ko e ngaue kotoa pe felave'i mo e ngaahi fa'ahi fekau'aki 'oku fakahoko ia 'i he founa fakapisinisi angamaheni.

13. NGAHI MONU'IA 'A E KAU TALEKITA

Kuo te'eki ai ke ma'u pe fakafaingamalie'i ke ma'u 'e ha Talekita ha monu'ia (tukukehe ange mei he no mo e faingamalie kuo faka'ataa he founa angamaheni felave'i mo e no pe ko ha monu'ia na'e fakakau atu 'i he pa'anga fakakatoa 'o e totongi na'e ma'u pe te'eki ke ma'u 'e he kau Talekita 'a ia 'oku ha 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee) 'i ha tu'unga fakaaleapau pea mo e Pangikee pe ko ha fa'ahi fekau'aki pea mo e Talekita pe ko ha kau-taha 'oku memipa ai pe ko ha kautaha 'a ia 'oku 'i ai ha'ane fekau'aki fakapa'anga.

Fakamo'oni 'o fakatatau ki hono paasi 'i he fakataha 'a e kau Talekita 'i he 'aho 29 'o Sepitema 2016.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Fakamatala 'a e kau Talekita

'I he fakakaukau 'a e kau Talekita:

- (a) ko e fakamatala ki he tupu mo e mole na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'o e ola na'e ma'u 'e he Pangikee 'i he mahina 'e 18 'o 'osi ki he 'aho 30 Sune 2016;
- (e) ko e fakamatala ki he ngaahi koloa mo e mo'ua, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'o e tu'unga na'e a'u ki ai e Pangikee 'i he 'aho 30 Sune 2016;
- (f) ko e fakamatala ki he ngaahi feliliu'aki 'i he sino'i 'inasi, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'a e fe'unu'aki 'a e pa'anga he ma'u 'inasi 'i he'ene 'osi 'a e mahina 'e 18 'o a'u mai ki he 'aho 30 Sune 2016;
- (h) ko e fakamatala ki he ngaahi fehu'aki 'a e pa'anga, na'e fakahoko 'a e fakamatala ko ia ke ne malava ke 'oatu 'a e tu'unga mo'oni mo totonu 'a e fehu'aki 'a e pa'anga ki he Pangikee 'i he'ene a'u mai ki he faka'osinga 'o e mahina 'e 18 ki he 'aho 30 Sune 2016.

Fakamo'oni 'o fakatatau ki hono paasi 'i he fakataha 'a e kau Talekita 'i he 'aho 29 Sepitema 2016.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Ki he Ma'u 'Inasi 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga

Talamu'a

Kuo mau fakahoko 'a hono 'aotita'i 'a e fakamatala pa'anga 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga (Ko e Pangike). Ko e fakamatala pa'anga 'oku kau ai Fakamatala Koloa mo e Mo'ua ki he ta'u 'o ngata he 'aho 30 Sune 2016 pea ko e Fakamatala ki he Tupu Fakalukufua 'osi Tukupau'i, Fakamatala ki he Fehu'aki 'o e Pa'anga 'i he ngaahi ngaue 'a e Pangikee ki he faka'osinga 'o e ta'u pea mo e ngaahi Fakamatala ki he 'akauni pea moe ngaahi fakamatala kehe.

Fatongia 'o e kau Talekita mo e kau Pule 'o e Pangikee ki hono teuteu 'o e Fakamatala Pa'anga.

Ko e kau Talekita mo e kau pule 'o e Pangikee na'a nau fatongia'aki 'a hono teuteu mo fokotu'utu'u 'a e fakamatala pa'anga pea mo e ngaahi fakamatala 'oku ha atu ai 'o fakatatau pea mo e founa fakamatala pa'anga fo'ou (IFRS) pea mo e ngaahi fiema'u 'a e Lao ki he Ngaahi Kautaha, 1995, Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004 pea mo e Lao 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga, 2014 pea ko e ngaahi mafai pule 'o e kau pule 'o e Pangike 'o fekau'aki pea mo hono teuteu mo fakahoko 'o e fakamatala pa'anga ke 'ataa mei ha ngaahi fakamatala hala, kaka pe hala.

Ko e fatongia 'o e Kau 'Aotita

Ko homau fatongia ko hono fakaha'i 'emau fakakaukau ki he fakamatala pa'anga 'o fakatefito 'i he 'emau 'aotita. Na'a mau fakahoko 'emau 'aotita 'o fakatatau pea mo e founa fo'ou fakatauhitohi fakamamani lahi 'o e ngaue faka'aotita. Ko e founa ko eni 'oku fiema'u ke muimui ki he ngaahi fiema'u faka'efika mo e palani mo hono fakahoko 'o e 'aotita ke kau ai 'a hono fakapapau'i ko e fakamatala pa'anga 'oku 'ata mei ha faihala.

Ko e 'aotita na'e fakahoko na'e fahamahino ai 'a e ngaahi founa ngaue ke ma'u mo fakapaupau'i ai 'a e lahi 'o e pa'anga 'oku fakaha 'i he fakamatala pa'anga. Ko e founa na'e ngaue'aki na'e fakatefito 'i he fakafuofua 'a e 'aotita, kau ai mo e fakafuofua ki ha ala hoko 'o ha fehalaaki 'i he fakamatala pa'anga koe'uhi koha ngaue kakaa pe ngaue hala. 'I he'ene pehe, na'e fakafalala 'a e 'aotita 'i he founa pule'i 'o e ngaue fakapa'anga felave'i mo hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'i hono fokotu'utu'u 'o e ngaue faka'atita kae 'ikai fakataumu'a ke ma'u ai ha fakakaukau ki he lelei 'o e founa pule'i 'a e ngaue fakapa'anga. Na'e kau foki 'i he 'aotita 'a hono vakai'i 'a e lelei mo e fe'unga 'o e ngaahi tu'utu'uni ngaue fakapa'anga pea mo e tonu 'o e ngaahi fakafuofua fakatauhitohi 'a e kau Talekita moe kau pule 'o kau ai foki mo e ngaahi fakamatala kuo fakahaa'i 'i he fakamatala pa'anga.

'Oku mau tui ko e ngaahi fakamo'oni faka'aotita kuo mau ma'u kuo lahi fe'unga mo lelei ke makatu'unga ai 'emau fakakaukau.

PricewaterhouseCoopers, Level 8 Civic Tower, 272 Victoria Parade, Suva, Fiji Islands
GPO Box 200, Suva, Fiji Islands.
T: (679) 3313955 / 3315199, F: (679) 3300981 / 3300947

PricewaterhouseCoopers is a member firm of PricewaterhouseCoopers International Limited, each member firm of which is a separate legal entity.

Fakakaukau

'I he'emaui fakakaukau ko e fakamatala pa'anga ko e mo'oni mo e totonu ia 'o e tu'unga fakapa'anga 'a e Pangikee he 'aho 30 Sune 2016, mo e ola 'o e tupu fakapa'anga mo e fehu'aki 'o e pa'anga ki he faka'osinga 'o e ta'u 'o fakatatau mo e founa Fakamatala Pa'anga Fakavaha'apule'anga (IFRS).

Lipooti 'i he fiema'u 'a e ngaahi Lao

'I he'emaui fakakaukau:

- (a) 'oku fe'unga pe 'a e ngaahi tohi fakatauhitohi 'oku tauhi 'e he Pangikee 'i he'emaui sivi e ngaahi tohi koia, pea
- (e) ko e fakamatala pa'anga 'oku tataui ia mo e ngaahi tohi fakatauhitohi oku tauhi pea ki he lelei taha 'o e ngaahi fakamatala ne mau fiema'u pea fakatatau ki he ngaahi fakamatala ne fakahoko mai kiate kimauiolu 'oku fakatatau pea mo e lao ki he ngaahi Kautaha Pisinisi Tonga 1995, Lao ki he Ngaahi Kautaha Fakapa'anga 2004, pea mo e lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o e 2014.

Kuo mau ma'u kotoa 'a e ngaahi fakamatala mo e fakama'ala'ala kotoa pe ki he ngaahi fakamatala koia ki he lelei taha 'o 'emaui 'ilo mo e tui 'oku 'aonga ki he taumu'a 'o 'emaui ngaue faka'aotita.

Fakangatangata hono tufa mo hono ngaue'aki e lipooti

Ko e lipooti ni 'oku fakahoko tafataha pe ia ki he Ma'u 'Inasi 'o e Pangikee, ko e sino mavahe. Ko 'emaui ngaue faka'aotita na'e fakahoko koe'uhi ke mau fokotu'u ki he Ma'u 'Inasi ha ngaahi me'a 'oku mau fiema'u ke fokotu'u kiate kinauiolu 'i he lipooti faka'aotita pea 'oku 'ikai ha toe taumu'a kehe. Ki he ngaahi mafai kuo fakangofua 'e he lao, 'oku 'ikai ke mau tali pe 'oange e mafai ki ha taha pe tukukehe pe Pangikee pea moe Ma'u 'Inasi ko e sino mavahe, ki he'emaui ngaue faka'atita, ki he lipooti ni, pe ko e ngaahi fakakaukau kuo mau 'osi fokotu'u.

29 September 2016

Suva, Fiji

PricewaterhouseCoopers
Chartered Accountants

Fakamatala Tupu Fakalukufua kuo Tukupau'i 'I he mahina 'e 18 ki he 'Aho 30 Sune 2016

	Fakamatala	Sune 2016 (Mahina 'e 18)	2014
		\$	\$
Ngaahi Ngaue 'a e Pangikee			
Tupu mei he ngaahi nō	6	7,186,450	4,705,980
To'o e ngaahi fakamole mei he no mai e pa'anga	6	<u>(2,979,213)</u>	<u>(1,473,314)</u>
Toenga e tupu mei he ngaahi nō		4,207,237	3,232,666
Ngaahi totongi ngaue mo e komisoni	7	3,694,189	2,555,519
Ngaahi pa'anga humai kehe	8	<u>1,504,342</u>	<u>580,311</u>
Kotoa e pa'anga humai hili to'o fakamole ki he nō		9,405,768	6,368,496
Mole he ngaahi nō	13	187,517	(694,322)
Mole he ngaahi nō kuo kaniseli		(32,150)	(30,587)
Pa'anga kuo toe ma'u mai mei he nō kuo kaniseli		134,534	196,617
Ngaahi fakamole kehe ki he ngaue	9	<u>(7,358,462)</u>	<u>(4,020,215)</u>
Tupu te'eki tukuhau'i		2,337,207	1,819,989
Fakamole ki he tukuhau	20	<u>(541,521)</u>	<u>(405,934)</u>
Tupu ki he ta'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		<u>\$1,795,686</u>	<u>\$1,414,055</u>
Ngaahi pa'anga humai kehe		<u>-</u>	<u>-</u>
Tupu fakalukufua 'osi tukuhau'i		<u>\$1,795,686</u>	<u>\$1,414,055</u>
Pa'anga ma'u mei he sea takitaha	29	<u>\$1.28</u>	<u>\$1.01</u>

Ko Fakamatala Tupu Fakalukufua 'i 'olunga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua ki he 'aho 30 Sune 2016

	Fakamatala	Sune 2016 \$	2014 \$
NGAAHI KOLOA			
Pa'anga 'i he Pangikee	10	35,239,900	20,094,545
Pa'anga tukupau 'I he ngaahi Kautaha Pa'anga kehe		305,474	-
Fakahu Pa'anga taimi tukupau 'i he Pangikee	12	7,776,302	4,864,652
Pa'anga nō ke totongi mai	13	49,030,542	49,074,544
Ngaahi koloa kehe	14	1,284,599	461,220
Pa'anga ke totongi mai mei he ma'u 'inasi	15	10,946	3,578
Pa'anga fakahu talifaki	16	3,758,000	2,772,000
Ngaahi koloa tu'uma'u	17	6,738,754	6,597,817
Ngaahi fale nofo totongi	18	436,497	497,217
Ngaahi koloa 'Ikai ke sio kiai	19	294,582	-
Tukuhau kuo toloi	20(c)	<u>644,954</u>	<u>774,695</u>
Katoa 'o e ngaahi koloa		<u>\$105,520,550</u>	<u>\$85,140,268</u>
NGAAHI MO'UA			
Fakahu Pa'anga Seivingi		20,855,083	10,887,871
Ngaahi mo'ua kehe ke totongi atu	21	4,736,876	2,076,668
Pa'anga ke totongi ki he Pangike Pule	16	100,000	23,000
Ngaahi no ke totongi atu	22	57,440,947	48,548,895
Pa'anga ke totongi ki he tukuhau	20(a)	104,441	539,165
Pa'anga 'oku tokanga'i 'e he Pangikee	23	104,835	833,554
Mo'ua tukuhau kuo toloi	20(d)	1,094,779	1,094,779
Totongi ki he ma'u 'inasi	28	<u>167,196</u>	<u>848,433</u>
Katoa e ngaahi mo'ua		84,604,157	64,852,365
SINO'I 'INASI MOE TALIFAKI			
Inasi kuo vahe'i mo totongi kakato	24	14,000,000	14,000,000
Tupu 'oku tauhi		<u>6,916,393</u>	<u>6,287,903</u>
Katoa sino'i 'inasi mo e talifaki		<u>20,916,363</u>	<u>20,287,903</u>
Katoa sino'i 'inasi mo e ngaahi mo'ua		<u>\$105,520,550</u>	<u>\$85,140,268</u>

Ko e Fakamatala ki he Koloa mo e Mo'ua 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamo'oni 'o fakatatau ki hono paasi 'i he fakataha 'a e kau Talekita 'i he 'aho 29 'o Sepitema 2016.

Leta Havea Kami
Talekita Pule & CEO

Lord Matoto
Sea 'o e Poate Kau Talekita

Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi ki he 'aho 30 Sune 2016

	Fakamatala	'Inasi kuo vahe'i mo totongi kakato \$	Tupu 'oku tauhi \$	Fakakatoa \$
Palanisi ki he 'aho 1 Sanuali 2014		10,530,190	9,192,091	19,722,281
Pa'anga Hu Mai				
Tupu Fakalukufua ki he ta'u		-	1,414,055	1,414,055
Pa'anga humai kehe		-	-	-
Katoa Pa'anga Humai		-	1,414,055	1,414,055
Pa'anga 'Inasi 'oku tufa atu mei he tupu 'oku tauhi		3,469,810	(3,469,810)	-
Totongi hulu(Tivitene) na'e fakaha 'i he 2014	28	-	(848,433)	(848,433)
Totongi 'Inasi		3,469,810	(4,318,243)	(848,433)
Palanisi ki he 'aho 31 Tisema 2014		\$14,000,000	\$6,287,903	\$20,287,903
Pa'anga Hu Mai				
Tupu Fakalukufua ki he ta'u		-	1,795,686	1,795,686
Pa'anga humai kehe		-	-	-
Katoa Pa'anga Humai			1,795,686	1,795,686
Totongi hulu(Tivitene) na'e fakaha 'i Sune 2016	28	-	(1,167,196)	(1,167,196)
Katoa Totongi 'Inasi			(1,167,196)	(1,167,196)
Palanisi ki he 'aho 30 Sune 2016		\$14,000,000	\$6,916,393	\$20,916,393

Ko e Fakamatala ki he Ngaahi Liliu ki he Pa'anga 'Inasi 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki 'oku ha 'i he fakamatala ni.

Fakamatala ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'i he Ngaahi Ngaue FakaPangikee ki he 'aho 30 Sune 2016

	Faka- matala	Sune 2016 (Mahina 18) \$	2014 \$
Fehu'aki 'a e Pa'anga mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee			
Pa'anga ma'u mei he totongi tupu		7,185,556	4,767,126
Totongi tupu mei he ngaahi nō mai		(2,816,225)	(1,329,723)
Pa'anga ma'u mei he totongi ngaue mo e komisoni		3,694,189	2,555,519
Pa'anga humai kehe		1,581,962	558,549
Totongi tukuhau		(846,504)	(520,352)
Totongi ki he kaungaue mo e ngaahi ngaue 'a e Pangikee		(6,336,870)	(3,348,294)
Toenga pa'anga ne ma'u mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee kimu'a he liliu he ngaahi koloa mo e mo'ua		2,462,108	2,682,825
Ngaahi liliu he mo'ua mo e koloa 'a e Pangikee:			
Totongi atu 'o e ngaahi nō		(23,644,619)	(25,055,460)
Totongi fakafoki 'o e ngaahi no		23,249,806	21,256,744
Holo hifo/ (Hiki hake)he ngaahi mo'ua mo e totongi ki mu'a.		(822,485)	(148,533)
Hiki hake he pa'anga ke ma'u mai mei he ma'u 'inasi		(7,368)	3,214
(Holo hifo)/Hiki hake he ngaahi mo'ua kehe		(2,419,600)	(6,829)
Toenga pa'anga mei he ngaahi ngaue 'a e Pangikee		3,657,039	(1,268,039)

Fehu'aki 'i he Fakahu Pa'anga

Fakamole 'i he fakatau mai 'o e koloa tu'uma'u	17&18	(983,559)	(752,918)
Fakatau mai ngaahi koloa ikai ke sio ki ai	19	(412,833)	-
Pa'anga mei hono fakatau atu 'o e koloa tu'uma'u		-	22,913
Toenga(Fakalahi) fakahu pa'anga taimi tukupau		(1,668,301)	-
Toenga Holo hifo/ (Fakalahi) he pa'anga talifaki	16	(909,000)	(713,000)
Toenga Fakalahi he Ponite 'a e Pule'anga	12	2,810,000	100,000
Toenga /(ngaue'aki) mei he ngaue'aki he ngaahi fakahu pa'anga		(6,783,693)	(1,343,005)

Fehu'aki 'o e Pa'anga mei he ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee

Toenga (Holo hifo)/Fakalahi mei he fefakahu'aki pa'anga he nouti 'a e Pangikee.		9,331,783	13,192,705
Toenga fakalahi mei he fefakahu'aki pa'anga he seivingi 'a e Pangikee		9,967,212	1,642,156
Totongi ki he ma'u 'inasi		(1,848,433)	(818,884)
Totongi 'o e ngaahi nō		(439,731)	(362,144)
Toenga Fakalahi(ngaue'aki) he fehu'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee		17,010,831	13,653,833
Toenga he hiki hake / (holo hifo) 'o e pa'anga pe mahu'inga tatau mo ia		13,884,177	11,042,789
Pa'anga he mahu'inga tatau he kamata'anga 'o e ta'u		21,661,197	10,618,408
Pa'anga pe mahu'inga tatau he faka'osinga 'o e ta'u	11	\$35,545,374	\$21,661,197

Ko e Fakamatala Pa'anga ki he Fehu'aki 'a e Pa'anga 'oku felave'i mo e ngaahi fakamatala tanaki atu 'oku ha he fakamatala ni.

1. NGAHI FAKAMATALA FAKALUKUFUA

Ko e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga (ko e Pangikee) 'oku ne tukuatu 'a e ngaahi ngaue filifili fakapangike pea moe ngaue fakapangike ki he fakalakalaka ki he Pule'anga Tonga.

Na'e fokotu'u 'a e Pangikee 'i he Pule'anga Tonga 'e he lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 'a ia na'e fetongi ia 'i he Lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 2014 pea toe lesisita foki 'i he Lao ki he Ngaahi Kautaha 'o e 1995. Ko e tu'asila 'o e 'ofisi kuo lesisita ko e Hala Fatafehi, Nuku'alofa, Tonga.

Koe fakamatala pa'anga na'e tali 'e he kau Talekita ke tukuatu 'i he 'aho 29 Sepitema 2016.

2. KO E FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHU

Ko e ngaahi tefito'i tu'utu'uni fakatauhitohi na'e ngaue'aki 'i hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga 'oku fakaha atu 'i lalo. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni na'e hokohoko mai pe 'a hono ngaue'aki 'i he ngaahi ta'u kimu'a.

Na'e tali e fakamatala pa'anga ke tuku atu 'e he kau talekita 'i he 'aho 19 Ma'asi 2015.

(a) Makatu'unga hono teuteu

Ko e fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku teuteu ia fakatatau ki he Founa Fakamatala Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga (IFRS) pea mo e fiema'u 'a e Lao 'o e Ngaahi Kautaha 1995 mo e Lao Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 1977 'a ia na'e fetongi ia 'i he Lao ki he Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga 2014. Na'e teuteu 'a e fakamatala pa'anga ni fakatatau ki he mahu'inga 'o e fehu'aki 'o e pa'anga tukukehe ha toe fakamahu'inga 'o ha koloa fakapa'anga ki hano toe fakatau atu. Ko hono teuteu 'o e fakamatala pa'anga fakatatau ki he IFRS 'oku fiema'u ke ngaue'aki ha ngaahi fakafuofua mahu'inga. Pea 'oku toe fiema'u foki ki he Pangikee ke ngaue'aki ha'ane fili ki hono ngaue'aki o e ngaahi tu'utu'uni fakatauhitohi faka-pangikee. Ko e ngaahi tafa'aki ko ia 'oku fiema'uange ai ha fakafuofua pe fili ki he ngaahi me'a ma'olunga ange mo lahi 'oku fakahaa'i ia he fakamatala fika 4

Lolotonga e ta'u fakapa'anga na'e liliu ai e ta'u fakapa'anga 'a e Pangike mei he 'aho 31 Tisema kihe 'aho 30 Sune.

i) Ngaahi founa ngaue, fakalelei na'e nague 'aki 'e he Pangikee

Na'e 'ikai ha ngaahi faka'uHINGA 'o e IFRS pe IFRIC ke fuofua ngaue'aki 'i he ta'u fakapa'anga 'o kamata he 'aho 1 'o Sanuali 2015 'e 'i ai ha'ane uesia lahi 'i he Pangike.

ii) Ko e ngaahi founa ngaue moe faka'uHINGA te'eki ke ngaue'aki

'Oku 'i ai e ngaahi founa ngaue mo e liliu he faka'uHINGA 'o e founa ngaue ke kamata ngaue 'aki hili 'a e 'aho 1 Siulai 2016, kuo te'eki ngaue'aki 'i hono teuteu e ngaahi fakamatala pa'anga ko eni. 'Oku 'ikai ha ngaahi founa ngaue ai te ne uesia lahi 'a e fakamatala pa'anga ni tuku kehe 'a kinautolu 'oku ha atu 'i lalo ni.

IFRS 9, 'Me'angaue Fakapa'anga'- Ko e founa ngaue ko eni 'oku 'uhinga ia ki hono fakalakalasi, fua mo hono fakatokanga'i 'o e koloa fakapa'anga mo e mo'ua fakapa'anga. I he liliu kakato 'o e Fakamatala Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga hono 9 na'e tukuatu ia ki tu'a 'i Sepitema 2014. 'Oku ne fetongi 'a e Fakamatala tataki 'i he IAS 39 'a ia 'oku felave'i mo hono fakalakalasi mo fua 'o e ngaahi me'angaue fakapa'anga. Koe IFRS 9 'oku ne pukepuke pe 'uhinga tatau kae fakamahino 'a e founa fua filio'i pea ne fokotu'u mai moe kalasi me'afua 'e 3 ki he ngaahi koloa fakapa'anga: fakamole ki hono fakafoki, mahu'inga totonu 'i he pa'anga humai makehe, mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu moe mole. Koe makatu'unga hono fakalakalasi 'e fakatefito ia mei he fa'ahinga 'oe pisinisi pea mo e aleapau ki he natula humai moe hu atu 'a e pa'anga 'o e koloa fakapa'anga. Koe me'angaue ki he fakahu pa'anga taimi tukupau 'i he 'inasi kuopau ke ne fua 'i he mahu'inga totonu 'i he fakamatala pa'anga tupu pe mole 'i ha fili oku 'ikai toe liliu 'i he kamata'anga ke ne fakamatala'i 'a e ngaahi liliu 'i he mahu'inga totonu 'i he ngaahi pa'anga humai makehe 'o'ikai toe vilo. Kuo 'i ai e founa fo'ou he taimi ni ki hono fakatokanga'i ki mu'a e mole 'i he ngaahi no ke ne fetongi 'aki 'e founa fakatokanga'i e mole he'ene toki hoko.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016-(hoko atu)

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(a) Makatu'unga hono teuteu - hoko atu

(ii) Ko e ngaahi founa ngaue moe faka'uHINGA te'eki ke ngaue'aki

Na'e 'ikai ha liliu ki hono fakakalakalasi pe fua 'a e ngaahi mo'ua fakapa'anga tukukehe hono fakatokanga'i e ngaahi liliu 'i he ngaahi no takitaha 'i he pa'anga humai, koe ngaahi mo'ua fakapa'anga ke fakakalakalasi kihe mahu'inga totonu 'i he fakamatala tupu moe mole. Koe IFRS 9 'oku ne fakama'ama'a e ngaahi fiema'u ke fakangatangata hono a'usia ha taumu'a lelei 'aki hono fetongi e tesi 'oku ui koe laine maama fakangatangata lelei. 'Oku ne fiema'u ha va faka'ekonomika 'i he va-ha'a 'o e 'aitemi fakangatangata moe me'angaue fakangatangata pea moe 'lesio fakangatangata' ke tatau 'o hange koe founa pule pe 'e taha 'oku ngaue'aki ki he taumu'a ke fakasi'isi'i ha ngaahi palopalema fakapa'anga. 'Oku kei fiema'u pe moe ngaahi lekooti fakamo'oni 'i he tami tatau ka 'oku kehe ia mei he ngaahi fiema'u lolotonga 'a e IAS 39. koe founa ngaue koeni 'e kamata ngaue'aki ia ki he ta'u fakapa'anga 'oku kamata 'i he /'osi 1 Sanuali 2018. Ko hono ngaue'aki kimu'a heni 'oku ngofua pe. Koe kautaha 'oku fakaangaanga ke ngau'aki 'a e IFRS 9 'i hono 'aho kamata pea 'e sivi mo hono ngaahi uesia.

IFRS 15, 'Pa'anga humai mei ha aleapau mo ha kasitoma'- Ko e founa koeni 'oku ngaue'aki ki hono fakatokanga'i e pa'anga humai pea fokotu'u mai mo e ngaahi lao ki hono lipooti e ngaahi fakamtala mahu'inga ki he kakai 'oku nau ngaue'aki e fakamatala pa'anga fekau'aki moe natula, lahi 'o e pa'anga, taimi totonu pea pehe ki he ta'epau 'o e pa'anga humai moe fehu'aki e pa'anga ma'u mei he ngaahi aleapau 'a e kautaha moe kasitoma. Koe pa'anga humai 'oku fakatokanga'i ia 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e he kasitoma mafia pule kihe koloa pe ngaue pea ne ma'u foci moe mafia ke pule'i hono ngaue'aki pea ne ma'u moe ngaahi lelei mei he koloa pe ngaue ko ia. Koe founa ni 'o ke ne fetongi 'a e IAS 18 'Pa'anga Humai' moe IAS 11 'Aleapau Ngaue – Langa' pea moe ngaahi faka'uHINGA kehekehe pe 'oku nau felave'i. 'E kamata ngaue'aki 'a e founa ngaue ni mei he ta'u fakapa'anga kamata 'i he /'osi 1 Sanuali 2018.

IFRS 16, 'Lisi'- fetongi e fakamatala tataki lolotonga 'a e IAS 17. 'I he IFRS 16, koe aleapau 'oku ne ma'u ha lisi kapau ko e aleapau 'oku ne fakaha 'a e totonu ke pule'i hono ngaue'aki 'o ha koloa kuo faka'ilonga'i ki ha vaha'a taimi kuo fai ai felotoi kiha fakafetongi koloa. 'I he IAS 17, ko e Tokotaha lisi na'e fiema'u ke ne fakafaikehekehe'i hono fakapa'anga e lisi ('i he fakamatala Koloa mo e Mo'ua) pea mo hono fakalele 'o e lisi(to'o mei he fakamtala Koloa moe Mo'ua). Koe IFRS 16 Oku ne fiema'u he taimi ni 'a e Tokotaha lisi ke ne fakatokamga'i 'a e mo'ua lisi 'e 'asi ia 'i he ngaahi totogi lisi 'i he kaha'u pea moe 'totonu hono ngaue'aki 'a e koloa' ki he kotoa 'o e ngaahi aleapau lisi. 'Oku kau heni moe ngaahi fili ke tau'ataina mei he lao koeni kau ai e ngaahi lisi taimi nounou pau pea moe lisi ngaahi koloa mahu'inga ma'ulalo ka koe ngaahi tau'ataina koeni kuopau ke tohi kole ki ai 'a e Tokotaha lisi. Koe founa ngaue koeni 'e kamata ngaue'aki ki ki he ngaahi ta'u fakapa'anga 'oku kamata 'i he /'osi 1 Sanuali 2019. Ko hono ngaue'aki kimu'a heni 'oku ngofua pe ka 'i he'ene fengau'e'aki pe mo e IFRS 15, 'Pa'anga Humai mei ha aleapau mo ha kasitoma'.

'E vakai'i 'e he Pangike 'a e uesia 'o e ngaahi founa ngaue 'i 'olunga pea fakaangaanga ke ngaue'aki e ngaahi founa ngaue ni 'o 'ikai toe tomui 'i he ta'u fakapa'anga 'oku faka'ata ke kamata ngaue'aki ai.

(e) Lipooti fakakonga

Ko e ngaue fakakonga 'oku lipooti ia he founa tatau mo e ngaahi lipooti fakaloto ngaue 'oku 'ave ki he tokotaha 'oku ne fai 'a e faitu'utu'uni. Ko e tokotaha faitu'utu'uni, 'a ia 'oku mafai ke vahevahe 'a e me'angaue mo vakai'i 'a e tu'unga 'o e ngaue 'a e ngaue fakakonga, 'a ia ko e Talekita Pule & CEO mo e ongo Tokoni Talekita Pule 'oku nau fai 'a e tu'utu'uni fakangaue

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(f) Ko e fehu'aki 'o e pa'anga muli

(i) Fatongia mo e pa'anga 'o e fakamatala ni

Ko e ngaahi fika 'i he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'oku ngaue'aki 'a e pa'anga 'o e 'ataakai faka'ekonimika 'o e feitu'u 'oku fakalele ai (ko e fatongia 'o e pa'anga).

Ko e fakamatala pa'anga 'oku teuteu 'i he Pa'anga Tonga 'a ia ko e fatongia ia 'o e Pangikee ke fakahaa'i 'a e pa'anga.

(ii) Ko e fefakatau'aki pea mo e palanisi

Ko e pa'anga muli 'oku liliu ia ki he mahu'inga 'o e pa'anga 'oku ngaue'aki 'i he 'aho 'oku fakahoko ai. Ko e ma'u mai pe mole 'i he liliu pa'anga muli koe'uhi ko e totongi 'o e ngaue fakapa'anga pea mo e fehu'aki 'o e pa'anga 'i he faka'os-inga 'o e ta'u 'i he koloa pe mo'ua fakapa'anga 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole.

(h) Koloa Fakapa'anga

'Oku hanga 'e ha Pangikee 'o fakakalasi 'a 'ene koloa fakapa'anga 'i he ngaahi kalasi ko eni: Nō mo e mo'ua ke totongi mai; Fakahu pa'anga taimi tukupau; pea mo e koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu. 'Oku fakapapau'i 'e he Pangikee 'a e fakakalasi 'o e fakahu pa'anga kimu'a he taimi 'oku fakahoko ai.

(i) Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai

Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi 'oku fakafuofua'i 'i he maketi, 'o makehe ia mei he: (a) koloa kuo faka'ataa ke fakatau atu he vavetaha pe 'i ha taimi nounou, 'a ia 'oku fakamavahe'i ke fakatau atu, mo e ngaahi koloa kuo fakahaa'i 'i honau mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole; (e) ngaahi koloa kuo fakahaa'i honau tu'unga 'oku faka'ataa ke fakatau atu pe; (f) ko e koloa kuo ngalingali 'e 'ikai malava ke toe totongi fakafoki 'i hono mahu'inga totonu, tukukehe 'a e holo he tu'unga 'o e nō.

(ii) Koloa fakapa'anga 'oku tauhi ke kakato hono taimi

Ko e fakahu pa'anga kae 'oua kuo kakato hono taimi 'oku 'ikai ko ha koloa fakapa'anga ia ke toe liliu 'o makatu'unga 'i he totongi tu'uma'u pe totongi kuo fakafuofua'i mo malava 'e he Pangikee ke tauhi kae 'oua kuo kakato hono taimi. Kapau leva 'e teu e Pangikee ke fakatau atu ha koloa 'o kehe ia mei hono mahu'inga 'i ha kakato hono taimi, ko e kotoa 'o e koloa ko ia 'e toe fakakalasi 'oku 'ata ke fakatau atu.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(h) Koloa Fakapa'anga - Hoko atu

(iii) Koloa fakapa'anga 'oku 'ataa ke fakatau atu

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ataa ke fakatau atu ko e ngaahi koloa 'oku tauhi 'i ha taimi 'oku 'ikai fakangatangata 'a ia 'e ala fakatau atu 'oka hoko e fiema'u 'i he tu'unga fakapa'anga pe ko e liliu 'o e totongi tupu, mahu'inga 'o e fakafetongi pa'anga pe ko e totongi 'a e ma'u 'inasi. Ko e ngaahi founa angamaheni ki hono fakatau mai pe fakatau atu 'o e koloa fakapa'anga 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he tupu mo e mole, 'o tauhi ki he kakato hono taimi pea 'ataa ke fakatau atu, 'oku fakatokanga'i ia 'i he 'aho 'oku fakatau ai - ko e 'aho 'oku fakapapau'i ai 'e he Pangikee ke fakatau mai pe fakatau atu ai 'a e koloa.

Ko e koloa fakapa'anga 'oku 'uluaki lekooti 'i hono mahu'inga fe'unga tanaki ki ai mo e fakamole ki he koloa fakapa'anga 'oku fakaha 'i he mahu'inga fe'unga he tupu moe mole. Ko e koloa fakapa'anga, 'oku ha hono mahu'inga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'a ia ne 'uluaki ha 'i hono mahu'inga fe'unga, pea ko e fakamole 'oku 'ave ki he fakamatala tupu mo e mole. Ko e koloa fakapa'anga 'oku fakafoki he taimi kuo 'osi ai 'a e totonu ke ma'u ha pa'anga mei koloa ko ia pea kuo to'o mo e konga lahi 'o e totonu 'a Pangikee ki he koloa ko ia. Ko e mo'ua fakapa'anga 'oku toe fakatokanga'i 'i he taimi 'oku tamate'i ai - pe ko e taimi 'oku tukuange ai e mo'ua, kaniseli pe 'osi hono taimi.

Ko e faingamalie ke fakatau atu ha koloa pe mo e mahu'inga 'o e koloa 'i hono mahu'inga fe'unga 'i he fakamatala tupu mo e mole 'oku 'ave 'aki pe 'a hono mahu'inga fe'unga. Ko e nō mo e mo'ua ke totongi mai pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'ave 'aki pe 'a e mahu'inga kuo vahe ki ai 'o ngaue'aki 'a e founa totongi tupu lelei taha.

Ko e ma'u mai mo e mole atu koe'uhi ko e liliu he mahu'inga fe'unga 'o e koloa fakapa'anga 'a ia kuo fakakalasi ki he tupu mo e mole 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e ma'u mo e mole 'oku tupu ia mei he liliu 'i he mahu'inga fe'unga 'o e koloa 'oku 'ata ke fakatau atu 'a ia 'oku fakahaa'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi kae 'oua kuo 'ikai ke toe fakatokanga'i e koloa pe tu'unga ta'epau. 'I he taimi tatau, ko e tatanaki 'o e pa'anga kuo ma'u mai pe mole atu kuo 'osi fakaha'i ia 'i he 'inasi 'o e ma'u 'inasi 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole. 'I he'ene pehe ko e totongi tupu 'oku fika'i he founa 'o e totongi tupu totonu pea ko e ma'u mai mo e mole 'i he pa'anga muli 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala tupu mo e mole. Ko e tiviteni he 'inasi 'oku teu ke fakatau atu 'oku fakahaa'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he taimi 'oku fakapapau'i ai 'e ma'u 'e he ma'u 'inasi e totongi kuo fokotu'u

Ko e mahu'inga fe'unga 'o e fakahu pa'anga taimi tukupau 'i he maketi, 'oku fakatefito ia 'i he talamahu'inga lolotonga. Kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha maketi ki he koloa fakapa'anga, 'oku fokotu'u leva 'e he Pangikee ha mahu'inga fe'unga 'o ngaue'aki ha ngaahi founa fakamahu'inga. 'E kau heni 'a hono ngaue'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga he fefakatau'aki ne toki fakahoko, holoki e mahu'inga he fehu'aki 'o e pa'anga, founa fakamahu'inga 'o e totongi, pea mo ha founa fakamahu'inga 'oku ngaue'aki lahi 'aki 'i he ngaahi maketi.

(i) Ngaahi ngaue fakapa'anga fetamate'aki

Ko e koloa mo e mo'ua fakapa'anga 'oku nau fetamate'aki pea ko e toenga 'oku lipooti ia 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua 'i he taimi 'oku 'i ai ha totonu fakalao ke fetamate'aki 'a e mahu'inga kuo fakaha pea 'oku 'i ai e 'amanaki ke totongi 'a e toenga ko ia pe ko hono lekooti 'a e koloa ka e totongi 'a e mo'ua.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(k) Pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole

Ko e pa'anga humai mei he totongi tupu mo e fakamole ki he ngaahi ngaue fakapa'anga kotoa 'oku ma'u mei ai ha tupu 'oku fakahaa'i ko e humai mei he tupu' mo e fakamole 'i he totongi tupu' 'i he fakamatala tupu mo e mole pea ngaue'aki e founa totongi tupu totonu.

Ko e founa ki he totongi tupu totonu 'a e founa ki hono fika'i 'o e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga kuo vahe pe ko e mo'ua fakapa'anga mo hono vahevahe 'o e pa'anga humai mei he totongi tupu, pe ko e fakamole mei he totongi tupu 'i he taimi 'oku hoko ai. Ko e totongi tupu totonu 'a e totongi 'oku holoki 'aki 'a e mahu'inga 'o e pa'anga ke totongi atu mo ma'u mai mei he lahi ta'u 'o e koloa fakapa'anga, pea 'oka fiema'u, ko e taimi nounou ange ki he mahu'inga 'o e koloa pe mo'ua fakapa'anga. Ko e taimi 'oku fika'i ai e totongi tupu totonu, 'oku hanga 'e he Pangikee 'o fakafuofua'i e fehu'aki e pa'anga 'i hano fakakau mai 'a e taimi aleapau 'o e fakamatala fakapa'anga kae 'ikai fakakau e mole he nō 'i he kaha'u.

Ko e taimi kuo holoki hifo ai e mahu'inga 'o e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e ngaahi koloa tatau tupu mei he tu'unga ta'epau 'o e mole, ko e pa'anga humai mei he totongi tupu 'oku fakahaa'i ia 'o ngaue'aki e totongi tupu ke holoki e fehu'aki e pa'anga he kaha'u 'i he 'uhinga ke fakamahino ai 'a e tu'unga ta'epau 'o e mole.

(l) Totongi makehe mo e komisoni

Ko e pa'anga humai mo e komisoni 'oku ha ia 'i he fakamatala ki he tupu mo e mole 'o fakatatau ki he taimi 'oku fakahoko ai e ngaue ko ia. Ko e totongi 'oku hilifaki 'e he Pangikee ki he nō 'oku lau ia ko e pa'anga humai koe'uhi ko e ngaue ko ia. Ko e pa'anga humai mei he totongi hono tali 'o e nō 'oku lipooti ko e pa'anga humai 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'a e ngaue ko ia kae 'ikai ko e taimi 'oku ma'u mai ai 'a e totongi ko ia. Ko e pa'anga 'oku ma'u mai 'oku vahe ia ki he loloa 'o e ta'u 'o nō pea lau pe ko e pa'anga humai 'a e konga 'oku lau ki he ta'u lolotonga.

Ko e totongi makehe mo e komisoni 'oku ma'u mei hano alea'i pe ko hono talanoa'i 'o ha ngaue fakapa'anga mo ha taha kehe hange ko e fakafo'ou e ngaahi malu'i 'oku toki lipooti ia 'oka kakato 'a e ngaue fakapa'anga ko ia Ko e tu'unga 'o e ngaue 'oku fekau'aki mo e totongi makehe 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku kakato ai 'a e ngaahi fiema'u 'o e ngaue ke fakahoko.

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo vahe

'Oku hanga 'e he Pangikee 'o vakai'i 'i he faka'osinga 'o e ta'u kotoa pe 'oku 'i ai ha faka'ilonga pau ko e koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau. Ko ha koloa fakapa'anga pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga 'oku 'i ha tu'unga ta'epau pe ko e mole he tu'unga ta'epau, 'okapau kuo 'i ai ha faka'ilonga 'o e tu'unga ta'epau, 'i ha taha pe ngaahi me'a na'e hoko hili 'a hono fakatokanga'i 'o e koloa ko ia (mole na'e hoko) pea ko e mole ko ia (me'a ko ia) 'oku 'i ai 'a 'ene uesia 'i hono fakafuofua 'o e fehu'aki 'o e pa'anga mei he koloa pe kulupu 'o e koloa fakapa'anga ko ia 'i he kaha'u.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(m) Tu'unga ta'epau 'o e ngaahi koloa fakapa'anga - hoko atu

Ko e mahu'inga 'o e koloa kuo vahe

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'oku ngaue'aki 'e he Pangikēe ke fakafuofua 'aki 'a e faka'ilonga ki ha mole he tu'unga ta'epau 'o kau ai:

- 'I ai ha tonounou ki he totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- 'I ai ha faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'Oku 'i ai ha holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i

Ko hono fakafuofua ki he vaha'a taimi 'e hoko ai ha mole pea mo hono 'ilo'i 'o e mole 'oku fakafuofua'i pe ia 'e he Pangikēe 'i he ngaahi nō. Ko hono fakalukufua, ko e vaha'a taimi 'oku ngaue'aki ko e mahina 'e tolu ki he mahina 'e 12, tukukehe kapau ko e taimi loloa ange kuo faka'ata.

'Oku tomu'a vakai'i 'e he Pangikēe pe 'oku 'i ai ha ngaahi faka'ilonga mahino 'oku 'i ai ha tu'unga palopalema 'o e ngaahi koloa fakapa'anga 'a ia 'oku lahi hono mahu'inga fakafo'ituitui pea fakalukufua ki he ngaahi koloa fakapa'anga 'oku 'ikai lahi hono mahu'inga fakapa'anga. Ko e ngaahi koloa 'oku vakai'i fakafo'ituitui 'a e tu'unga palopalema 'oku 'ikai kau ia hono vaka'i'i fakalukufua. 'Oku vaka'i fakataha ai 'a e koloa malu'i pea moe tu'unga hono totongi fakafoki 'o e ngaahi akauni fakafo'ituitui ko ia.

Ko e lahi 'o e mole 'oku fika'i 'i he faikehekehe 'o e mahu'inga lolotonga 'o e koloa mo e mahu'inga 'o e ngaahi koloa malu'i, 'o holoki ki he mahu'inga 'oku ngaue'aki 'e he Pangikēe. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki 'aki e 'akauni 'oku ne fakaha 'a e mole pea lipooti 'i he fakamatala tupu mo e mole.

Kapau 'oku 'i ai ha nō 'oku 'ikai ke toe lava 'o totongi fakafoki mai, 'oku tamate'i ia mei he pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō. Ko e tamate'i ko eni 'i he kakato 'a hono fakahoko 'o e ngaahi ngaue kotoa ne fiema'u ke fakahoko pea kuo fakapapau'i 'a e mole ko ia.

Kapau 'i ha vaha'a taimi, ko e mahu'inga 'o e tu'unga ta'epau he nō kuo holo pea ko e holo ko ia 'oku felave'i mo ha me'a na'e hoko hili ia hano fakatokanga'i 'o e tu'unga ta'epau (hange ko e lelei ange hono fakakalasi 'o e nō), ko e tu'unga ta'epau kimu'a kuo mafuli ia 'i hano fakatonutonu ha 'akauni ne 'i ha tu'unga ta'epau. Ko e mahu'inga ne toe fakafoki 'oku lipooti ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'o lau ko e mole he nō.

(n) Fale, naunau mo e me'angaue

Ko e kelekele mo e fale 'oku 'uhinga pe ki he ngaahi 'ofisi 'o e Pangikēe, 'a ia 'oku tu'u 'i he Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi naunau mo e me'angaue 'oku fokotu'u ia 'i honau ngaahi mahu'inga pea to'o mei ai 'a e holo 'i honou ngaahi mahu'inga takitaha. Ko hono totongi 'oku kau kotoa ki ai 'a e fakamole felave'i hangatonu pea mo hono fakatau 'o e koloa ko ia.

Ko e ngaahi totongi kimui 'oku kau kotoa ia ki he mahu'inga 'o e koloa pea 'oku lipooti ko e koloa makehe, 'okapau 'oku 'i ai ha 'aonga faka'ekonomika 'i he kaha'u felave'i ki he Pangikēe, pea ko e fakamole 'oku malava pe ke fakafuofua. Ko e ngaahi fakalelei 'oku hilifaki ia ki he ngaahi fakamole 'o e ngaue 'i he ngaahi ta'u fakapa'anga ne fakahoko ai.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(n) Fale, naunau mo e me'angaue - hoko atu

Ko e holo he mahu'inga 'o e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fika'i 'aki e founa fakahangatonu 'o makatu'unga ke holo kakato 'o e koloa, pe ko ia ne toe fakamahu'inga, ngaahi misini pe 'u me'a ngaue 'o fakatatau ki he lahi 'o e ta'u 'oku ala ngaue'aki takitaha. Ko e lahi 'o e ta'u 'oku ngaue'aki e ngaahi koloa tu'uma'u 'oku fakatatau ia mo e tepile ko eni.

	Ta'u
Kelekele lisi	Toenga ta'u 'o e lisi
Fale	25 - 40
Naunau fale mo e me'angaue	8
Laipeli	8
Ngaahi Misini	8
Komipiuta	4
Me'alele	4 - 5

Ko e mahu'inga 'o e koloa pea mo hono ta'u 'oku vakai'i, fakatonutonu 'o ka fiema'u, 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala koloa mo e mo'ua. Ko e koloa 'oku fiema'u ke vahe 'i hono ta'u ngaue 'oku vakai'i 'a hono tu'unga ta'epau 'oka hoko ha me'a pe liliu 'i hono tu'unga 'o mahino mai 'e ngalingali 'e 'ikai ke toe lava ke fakafoki mai. Ko e mahu'inga 'o e koloa 'oku holoki hifo kapau 'oku lahi ange hono mahu'inga 'i he mahu'inga 'e ala fakafoki mai ai. Ko e mahu'inga 'e ala fakafoki mai ko e ma'olunga taha ia 'o e mahu'inga 'o e koloa to'o mei ai 'a e fakamole ki hono fakatau atu.

Ko e tupu mo e mole 'i he koloa 'oku tuku atu 'oku fakafuofua ia 'i hono fakahoa 'a e pa'anga ne ma'u mai pea mo hono mahu'inga. 'Oku fakaha kotoa eni 'i he fakamatala tupu mo e mole.

(g) Ko e ngaahi fale nofo totongi

Ko e fale nofo totongi 'oku kau ai 'a e kelekele lisi pea mo e fale nofo totongi 'i ha taimi loloa pea 'oku nofo ai ha taha kehe.

Ko e fale nofo totongi 'oku lipooti 'i hono mahu'inga hili ia 'a hono to'o 'o e holo 'i hono mahu'inga pea mo e mole he tu'unga ta'epau. Ko e mahu'inga 'oku kau ai 'a e fakamole 'oku fekau'aki mo hono fakatau mai 'o e koloa ko ia.

Ko e ngaahi totongi kimui 'oku kau kotoa ia ki he mahu'inga 'o e koloa pea 'oku lipooti ko e koloa makehe, 'okapau 'oku ngalingali 'oku 'i ai ha 'aonga faka'ekonomika ki he kaha'u felave'i mo e koloa ki he Pangikee pea ko e ngaahi fakamole 'e malava pe 'o fakafuofua. Ko e ngaahi monomono mo fakalelei 'oku lau ia ki he ngaahi fakamole 'o e ngaue lolotonga 'o e ta'u fakapa'anga ne hoko ai.

Ko e holo he mahu'inga oku fika'i 'aki e founa fakahangatonu 'o vahevahe 'a e mahu'inga 'o e koloa takitaha 'i hono ta'u 'oku fakafuofua 'e ngaue'aki ai. Ko e holo he mahu'inga fakata'u 'oku ngaue'aki ko e:

	Toenga ta'u
Kelekele lisi	- Loloa 'o e lisi
Fale - nofo'anga	- 25 - 40

Ko e pa'anga mei he ngaahi fale nofo totongi 'oku lipooti ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he founa hangatonu fakatatau ki he taimi 'oku lisi ai.

Ko e kelekele 'oku lisi he taimi nounou 'oku fakakalasi 'i he fale nofo totongi koe'uhi ko e 'uhinga 'o e fale nofo totongi. Ko e lisi 'oku fakakalasi ia ki he lisi fakapa'anga.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(o) Koloa 'ikai sio ki ai

Koe ngaahi fakamole ki hano fakalakalaka'i pe fakalelei e polokalama komipiuta 'ae Pangike 'e lau ia koe 'inasi 'aki 'a e 'uhinga ko hono ngaahi lelei 'o ku 'ikai felave'i moe pa'anga humai kuo tau ma'u 'i he 'akauni ka 'e tokoni lahi ia ki he pa'anga humai mo e tu'unga faka'ekonomika 'o e kautaha 'i he kaha'u. Ko e fakamole ki he koloa 'ikai sio ki ai 'oku vahevahe ia ki he taimi pau fakatatau ki hono taimi ngaue'aki 'i he founa hangatonu. Koe peseti 'oku ngaue'aki ki hono vahevahe ki he taimi pau koe 50%. Koe ngaahi fakamole felave'i mo hono pukepuke ki he tu'unga tatau 'o ha polokalama komipiuta 'e fakatokanga'i ia ko ha fakamole 'i he taimi pe oku hoko ai.

(p) Talifaki ki he koloa 'ikai fakapa'anga

Ko e ngaahi koloa 'oku 'ikai ha taimi ngata'anga hono ngaue'aki 'oku 'ikai vahevahe ia ki ha taimi pau pea 'oku vakai'i fakata'u ki ha mole 'e ala hoko. Ko e ngaahi koloa 'oku malava ke vahevahe ki hono taimi pau 'oku vakai'i 'a e talifaki ki ha mole he taimi kotoa pe 'oku 'i ai ha liliu pe ko ha faka'ilonga he 'ikai malava ke fakafoki mai 'a e pa'anga ko ia. 'Oku fokotu'u 'a e talifaki ki ha mole he taimi 'oku lahi ange ai 'a e pa'anga he koloa ko ia 'i he pa'anga 'e ala tanaki mai. Ko e pa'anga 'oku ala ma'u mai ko e mahu'inga ma'olunga ange 'o e koloa hili hono to'o 'o e fakamole hono fakatau atu 'o e koloa ko ia mo e mahu'inga hono ngaue 'aki. Ko e founa hono fakafuofua'i 'o ha mole, 'oku faka kalasi 'a e ngaahi koloa ki honau mahu'inga ma'ulalo taha 'e ala ma'u mai ai ha pa'anga (tafa'aki 'e ala ma'u ai ha pa'anga). Ko e ngaahi koloa 'ikai fakapa'anga tuku kehe 'a e mahu'inga 'o e 'imisi 'o e kautaha, 'oka 'i ai ha mole 'oku ala hoko, 'oku vakai'i ke fakafoki he ta'u fakapa'anga kotoa pe.

(s) Lisi ngaue

Ko e Pangike 'a e lesii

Ko e lisi 'oku ngaue'aki 'e he Pangike ko e lisi ngaue. Ko e totongi fakakatoa ki he lisi ngaue 'oku lipooti ia he ngaahi fakamole kehe 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he founa hangatonu 'i he taimi 'oku fai ai 'a e lisi. Kapau leva 'e fakangata ha lisi ngaue kimu'a he taimi 'oku kakato ki ai, ko e ngaahi totongi 'e fiema'u 'e fai ia ki he lesia 'o hange ha tautea 'oku lau ia ko e fakamole 'i he taimi 'oku fakangata ai 'a e lisi.

(t) Pa'anga pe Mahu'inga Fakapa'anga.

Ko e fakamatala ki he fehu'aki 'o e pa'anga, ko e pa'anga mo e mahu'inga fakapa'anga 'oku 'uhinga ia ki he pa'anga 'oku 'i lalo he mahina 'e 3 mei he 'aho 'e fiema'u ai, pa'anga pe ngaahi palanisi 'ikai fakangatangata 'i he Pangike Pulee, pa'anga mo'ua mai 'e ha naahi kautaha pa'anga pea mo e pa'anga he ponite 'a e Pule'anga.

(u) Talifaki ki ha mole he nō

Ko e Talifaki ki ha mole he nō 'oku fokotu'u ia he taimi kuo 'i ai ha tu'unga fakalao mo pau tupu mei he ngaahi palopalema 'i he nō he kuohili. 'Oku ha mahino mai 'e tukuange atu 'a e ngaahi koloa ke totongi 'aki e nō ko ia pea kuo lava ke fai hano fakafuofua tonu 'o e mole 'e ala hoko.

(v) Ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue

(i) Livi fakata'u te'eki ke ngaue'aki

Ko e ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue ki he livi fakata'u kae te'eki ngaue'aki kuo 'osi fakakau kotoa pe ia ki he fika'i 'enau ngaahi livi takitaha. Kuo 'osi fokotu'u mo e talifaki ke fakafuofua e lahi 'o e mo'ua ki he livi fakata'u koe'uhi ko 'enau ngaue 'o a'u ki he faka'osinga 'o e ta'u. Ko e tokotaha ngaue 'oku 'ataa ke livi puke pe livi ki ha fiema'u ka 'oku toki lekooti pe 'i he taimi 'e fakahoko ai e livi.

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(aa) Ngaahi monu'ia 'a e kau ngaue - hoko atu

(ii) Vahenga malolo

'Oku totongi atu 'e he Pangike ki he Pa'anga Vahenga Malolo Fakafonua 'a e 7.5% ki he kaungaue tu'uma'u kotoa pe. Ko e ngaahi totongi ko eni 'oku tanaki ai ia ki e Fakamatala Tupu moe mole 'o e ngaahi piliote fekau'aki mo e ngaahi totongi ko eni.

ee) Tukupau Tolo

Ko e tukuhau toloi 'oku fakaha kakato 'o ngaue'aki 'a e founa ki he ngaahi mo'ua 'i he ngaahi faikehekehe fakataimi 'i he vaha'a 'o e tukuhau he koloa mo e mo'ua pea mo honau mahu'inga 'i he fakamatala pa'anga. Ko e tukuhau toloi 'i he pa'anga humai 'oku fakafuofua ia 'aki 'a e lahi 'o e tukuhau (pea mo e lao) 'a ia kuo fakahoko kakato pe ko ha kongalahi 'i he 'aho faka'osi pea 'oku 'amanaki ke ngaue'aki 'i he taimi 'e totongi ai 'a e tukuhau toloi 'o e ngaahi koloa pe mo'ua

Ko e faikehekehe tefito fakataimi 'oku tupunga ia mei he holo he mahu'inga 'o e koloa mo e toe fakamahu'inga'i 'o e fale/kelekele, ngaahi misini ngaue, tupu te'eki ke fakakakato he pa'anga muli, mole he pa'anga muli, talifaki ki ha mole he nō pe talifaki ki he totongi kau ngaue.

Ko e lahi 'o e tukuhau 'oku fakaha 'i he 'aho 'o e fakamatala pa'anga 'oku ne fakafuofua'i 'e lahi 'o e tukuhau toloi.

Ko e tukuhau toloi he koloa 'oku lipooti ia 'i he taimi 'oku pau ai ke ma'u ha tupu fe'unga he kaha'u ke tukuhau'i pea ke faka'aonga'i ai 'a e faikehekehe fakataimi ko eni.

Ko e ola he tukuhau he mole ko ia 'oku ala faka'ata 'e he tukuhau 'oku lau ia ko e koloa he taimi 'oku ngali pau ai 'e 'i ai ha tupu e ala tukuhau'i he kaha'u pea e ala faka'aonga'i ai 'a e ngaahi mole ko ia.

(ff) Ko e ngaahi nō mai

Ko e ngaahi nō mai 'oku lipooti ia 'i honau mahu'inga fe'unga hili hono to'o 'oe fakamole he taimi 'oku hoko ai. Ko e nō mai, 'oku fokotu'u he mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai; ko e faikehekehe 'i he pa'anga na'e ma'u mai hili hono to'o 'o e fakamole mo e mahu'inga 'e ala totongi fakafoki atu ai 'oku fakaha'i ia 'i he fakamatala tupu mo e mole 'i he lolotonga 'o e taimi nō mai pea ngaue'aki ai 'a e founa ki he tupu totonu.

(hh) Ko e sino'i 'inasi

Ko e 'inasi angamaheni 'oku fakakalasi ia ko e pa'anga 'a e ma'u 'inasi pea 'oku 'ave ia ki he fakamatala pa'anga 'a e Pangikee 'i hono mahu'inga totonu pe.

(a) Fakamole ki hono tukuatu 'o e 'inasi

Ko e fakamole takitaha 'oku fakatatau ki hono tukuatu 'o ha 'inasi fo'ou pe ko ha toe me'a kehe, pe ko ha fakamole ki he ma'u mai 'o ha pisinisi 'oku ha ia he pa'anga 'a e tokotaha ma'u 'inasi, ko e fakamole hili hono to'o 'o e tukuhau mei he pa'anga ma'u mai. Na'e 'ikai 'i ai ha 'inasi fo'ou ne tukuatu lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga.

(e) Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni

Ko e tiviteni he 'inasi angamaheni 'oku lipooti ia 'i he pa'anga 'a e ma'u 'inasi 'i he taimi kuo tali 'e he kau ma'u 'inasi 'a e Pangikee.

Ko e tiviteni ki he ta'u 'oku fakaha kuo 'osi 'a e 'aho 'o e fakamatala koloa mo e mo'ua 'oku fakaha'i ia ko e me'a 'oku hoko he 'osi 'a e ta'u fakapa'anga.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 3o Sune 2016 -(hoko atu)

2. KOE FAKAMA'OPO'OPO 'O E NGAHI TU'UTU'UNI FAKATAUHITOHI - HOKO ATU

(ii) Fatongia Tokanga

Ko e ngaahi koloa mo e pa'anga humai kotoa pe mo e ngaahi fatongia ke fakafoki e koloa ko ia ki ha taha pe kau kasitoma 'oku 'ikai fakakau ia he fakamatala pa'anga ni koe'uhi 'oku fakahoko fatongia tokanga pe 'e he Pangikee hono fatongia.

(kk) Fakafehoanaki

Koe ola 'o e ta'u lolotonga ki he mahina 'e 18 'osi ki 30 Sune 2016 na'e fakafehoanaki ia ki he ta'u fakapa'anga 'osi ki 31 Tisema 2014.

Ko e taimi 'oku fiema'u ai, ko e ngaahi fika fakafehoanaki kuopau ke toe fakakalasi koe'uhi ke fenapasi mo e ngaahi liliu ki he fakotu'utu'u fo'ou 'oku hoko he ta'u lolotonga.

(ll) Tanaki ofi taha

Ko e ngaahi mahu'inga fakapa'anga 'oku tanaki pe ki he pa'anga ofi taha tukukehe kapau 'e fakatokanga'i.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA

Ko e ngaahi ngaue 'a e Pangikee 'oku malava ke ne 'omi 'a e ngaahi tu'unga mateuteu he tafa'aki fakapa'anga pea 'oku fai e feinga ke 'analaiso, vakai'i mo hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko ia pea ke mapule'i foki. Ko hono tali 'o e tu'unga mateuteu ko e tefito'i me'a ia 'o e pisinisi fakapangikee. Ko ia ai, 'oku taumu'a 'a e Pangikee ke ne fakapalanisi 'a e tu'unga mateuteu pea mo ha pa'anga e ma'u mai pea ke fakasi'isi'i ha'ane uesia kovi 'a e ngaahi ngaue fakapa'anga 'a e Pangikee.

Ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e Pangikee ki hono tokanga'i 'o e ngaahi tu'unga mateuteu ke ne tokanga'i mo 'analaiso, fokotu'u ha fakangatangata ki he tu'unga mateuteu pea mo e anga hono mapule'i, pea mo tokanga'i e tu'unga mateuteu he nō mo tokanga ki he fakangatangata, 'aki ha ngaahi 'uhinga lelei pea mo e ngaahi fakamatala kakato mo falala'anga. 'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a 'ene ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu he nō pea mo e founga ngaue ke ne fakahaa'i 'a e liliu 'i he maketi, ngaahi ngaue, mo ha mai ai 'a e lelei taha.

Ko hono tokanga'i 'o e tu'unga mateuteu 'oku tokanga'i pe ia 'e he tafa'aki ki he Pule'i 'o e Tu'unga Mateuteu 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo tali 'e he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e ngaahi ngaue fakapangikee 'oku mei he Pangikee Pule 'o Tonga. Ko e Va'a Pa'anga 'a e Pangikee 'oku nau fakatokanga'i 'a e ngaahi tu'unga mateuteu 'o e ngaahi me'a fakapa'anga, 'o ngaue vaofi pea mo e va'a nō 'a e Pangikee. Kuo tali 'e he Poate 'a e ngaahi tu'utu'uni ki hono tokanga'i fakalukufua 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō, kau ai pea mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku ne tokanga'i 'a e 'elia takitaha, hange ko e fetongi pa'anga muli, totongi tupu pea mo e nō. Ko e 'aotita fakalotofale 'oku ne vakai'i 'a e founga hono tokanga'i 'a e tu'unga 'o e nō pea mo hono pule'i. 'Oku mahu'inga taha 'a e tu'unga 'o e nō, liliu pa'anga muli, maketi pea mo e hono fakahoko 'o e ngaue. Ko e tu'unga mateuteu he maketi 'oku kau ai 'a e pa'anga muli pea mo e tu'unga 'o e totongi tupu.

3.1 Tu'unga Mateuteu he nō

Kuo 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō 'a ia tene fakatupu ha mole fakapa'anga 'o makatu'unga ai ha 'ikai lava 'e he Pangikee ke fakahoko hono fatongia. 'Oku mahu'inga 'aupito 'a e tu'unga mateuteu he nō ki he faifatongia 'a e Pangikee pea 'oku tokanga mavahe 'a e Pangikee ki hono pule'i 'a e tu'unga 'oku a'u ki ai 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō. Ko e lahi 'o e nō 'oku tupu ia mei he ngaahi ngaue 'a e va'a nō, ko e fakahu pa'anga 'oku ne tanaki mai 'a e ngaahi mo'ua pea mo tanaki mai ki he koloa 'a e Pangikee. 'Oku kau foki 'a e tu'unga nō he ngaahi me'a 'oku lipooti 'i tu'a he fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko hono tokanga'i mo pule'i 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku fai kotoa ia 'e he kau ngaue 'a e tafa'aki 'oku nau tokanga'i 'a e tu'unga mateuteu ko ia pea 'oku nau lipooti ki he Poate 'a e Kau Talekita pea mo e Komiti ki he Koloa mo e Mo'ua 'a e Pangikee.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

(a) *Ko e ngaahi nō*

'I hono fua 'o e tu'unga mateuteu he nō ki he kasitoma pea mo e Pangikee, 'oku ha mai mei 'a e me'a ko eni 'e 3 (i) ko e hange 'e 'i ai e tomui 'i he totongi fakafoki; (ii) ko e tu'unga lolotonga 'o e tokotaha nō pe tafa'aki fengaue'aki, pea mo 'ene fakalakalaka ki he kaha'u hili hono fakaha 'oku 'i ai e tomui; (iii) pea mo e fakafuofua ki he tu'unga 'o e totongi tomui (Ko e mole tu'unga 'i he tomui e totongi fakafoki).

Ko hono fakafuofua 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku kau ia 'i he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee.

(i) 'Oku vakai'i 'e he Pangikee 'a e tu'unga 'o e ngaahi nō hange ka tomui 'i he tafa'aki takitaha 'aki 'a e ngaahi me'afua 'oku kaunga ki he tafa'aki takitaha. 'Oku fatu kinautolu 'o fakatefito 'i he ngaahi fakahinohino 'a e Pangikee Pule 'o Tonga. Ko e kau kasitoma 'a e Pangikee 'oku fakakalasi ki he kalasi 'e 7. Ko e lahi 'e fua 'a e Pangikee, 'a ia 'oku ha atu 'i lalo, 'oku ne fakahaa'i 'a e ngaahi me'a hange ka hoko 'i he kalasi takitaha. Ko e me'afua ko eni 'oku fai hono vakai'i ma'u pe mo fakalelei'i 'oka fiema'u.

**Fakakalasi Fakamatala ki he ngaahi kalasi takitaha
'a e Pangikee**

- A Ko e Kasitoma totongi nō lelei, fe'unga e koloa malu'i pea lele lelei mo pau e tu'unga fakapa'anga
- B 'Akauni 'oku fai 'a hono siofi ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha tu'unga mateuteu, taimi 'oku hoko ai e palopolema faka'ikonomika 'oku 'ikai loko fai ki ai ha hoha'a, tu'unga lelei pe me'afakapa'anga pea fe'unga pe koloa malu'i.
- C1 Nō 'oku lele lelei pe ka ko e pa'anga humai 'oku meimei fe'unga pe ke ma'u e totongi fakafoki, 'e fiema'u ha toe ma'u'anga pa'anga kehe, 'ikai fe'unga pe fe'unga pe koloa malu'i pea mahalo 'e tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he mahina 'e 3.
- S 'Oku 'oange makehe ki he ngaahi nō 'ova he \$250,000 pea 'oku fakakalasi ki he A,B, pe C1; tomui e totongi fakafoki 'o a'u ki he 'aho 'e 30 ki he 60 pea fiema'u ke fai ha tokanga mavahe ki ai mo muimui'i, faingata'a'ia e totongi fakafoki pea 'oku ha mei ai 'a e tu'unga mateuteu.
- C2 Ngaahi 'akauni 'oku tu'u ta'epau pea 'oku fiema'u ha ngaue fakavavevave ki ai, tomui e totongi fakafoki 'i he vaha'a 'o e mahina 'e 3 ki he 6 pea 'ikai ha fakamatala pa'anga 'e ma'u.
- D Ta'epau pea ko e kasitoma 'oku 'i ai e hoha'a ko 'ene nō 'oku tomui pea 'i ai e mole he konga 'o e totongi tupu pea 'i ai e ngaahi totongi 'oku 'amanaki ke hilifaki ki ai, 'i ai e hoha'a ki he'ene totongi fakafoki, tu'unga 'o e koloa malu'i 'oku 'ikai fe'unga ke malu'i e sino'i nō mo e totongi tupu, 'ikai faipau ki he totongi fakafoki ne fai ki ai e aleapau pea tomui e totongi fakafoki 'ova he mahina 'e 6.
- E 'Amanaki ke 'i ai e mole 'i he sino'i pa'anga pea mo e totongi tupu, fai e ngaue fakalao ki he 'akauni pea 'e ala tamate'i pea mei he nō kapau 'e 'ikai ke 'i ai ha fakalaka 'o laka hake 'i he mahina 'e 12.

3.2 Pule'i e tu'unga mateuteu he nō pea mo hono ngaahi tu'utu'uni ki ai

'Oku pule'i 'e he Pangikee 'a hono fakangata mo pule'i 'a e tu'unga mateuteu 'o e nō 'i he taimi pe 'oku fakatokanga'i ai kae tautautefito ki he ngaahi nō fakafuofu, fakakulupu pea mo e ngaahi ngaue'anga.

Kuo hanga 'e he Pangikee 'o fakatu'unga e tu'unga mateuteu 'o e nō 'aki hano fokotu'u 'o e ngata'anga ki he tu'unga mateuteu 'o e nō kapau ko e nō tokotaha, fakakulupu pe 'i he tafa'aki 'o e Pisinisi. Ko e ngaahi tu'unga mateuteu ko eni 'oku fai 'a hono siofi 'i ha ngaahi taimi pau ke fakapapau'i 'oku fai hano vakai'i 'i he ta'u kotoa pe toe vave ange 'oka fiema'u. Ko e ngata'anga 'o e tu'unga 'o e mateuteu he nō 'oku toki tali pe ia pea mei he Poate 'a e Kau Talekita.

Ko e lahi 'o e tu'unga mateuteu he nō 'oku tokanga'i foki 'aki hono toutou vakai'i e mafai 'o e tokotaha nō ke totongi e tupu pea mo e sino'i nō pea mo hano liliu e ngaahi fakangatangata ko eni.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.2 Ko hono pule'i e ngata'anga 'o e mateuteu he nō pea mo e ngaahi tu'utu'uni ki ai

Ko e ngaahi founga kehe ki hono pule'i e tu'unga mateuteu he nō 'oku fakamatala'i atu 'i lalo.

(a) *Koloa Malu'i*

'Oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e founga anga-maheni ko hono vakai'i e tu'unga 'o e koloa malu'i ki he lahi 'o e nō. Kuo fokotu'u 'e he Pangikee ha ngaahi fakahinohino ki hono tali 'o e ngaahi kalasi pau ki he koloa malu'i pea mo hono fakapapau'i e tu'unga mateuteu he nō. Ko e ngaahi tefito'i koloa malu'i ki he nō 'oku anga pehe ni:

- Malu'i kelekele (mokisi) ki he 'api nofo'anga mo e ngaahi fale pe 'api fakapisinisi;
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi koloa 'a e Pisinisi hange ko e fale, koloa ke fakatau atu pea mo e ngaahi mo'ua mai ki he pisinisi;
- Malu'i 'e he Ma'u 'Inasi/Kau Talekita; pea
- Malu'i 'aki 'a e ngaahi me'a fakapa'anga kotoa pe, hange ko e mo'ua 'oku 'i ai 'a hono koloa malu'i pea mo e pa'anga 'a e tokotaha nō 'i he Pisinisi.

Ke lava hano fakasi'isi'i 'a e mole he nō 'e fai e fekumi 'a e Pangikee ki ha toe koloa malu'i kehe mei he ngaahi tafa'aki fekau'aki 'i he taimi pe kuo mahino mai ai e tu'unga mateuteu he nō takitaha pe ko e sio ke hiki hake 'a e totongi fakafoki 'o e nō.

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'o e nō 'oku fakamatala'i 'i he fakamatala fika 3.1 'oku fakatefito ia ke fakapapau'i 'a e tu'unga lelei 'o e nō talu mei taimi na'e tali ai 'a e nō. 'I he tafa'aki 'e taha, ko e talifaki ki he nō 'oku tu'unga ta'epau 'oku toki lipooti pe ia he taimi 'oku fakatokanga'i ai ha mole kuo 'osi hoko ki he nō 'i he 'aho faka'osi 'o fakatefito pe ia hono fakamo'oni'i 'a e tu'unga ta'epau 'o e nō.

Ko e talifaki ki he tu'unga ta'epau he nō 'oku ha 'i he fakamatala koloa mo e mo'ua he 'osi 'a e ta'u 'oku fakatatau ki he founga 'e fitu 'oku ngaue'aki ki hono fakakalasi 'o e nō. Ko e tepile 'i lalo 'oku fakaha ai 'a e peseti 'o e toenga pa'anga 'a e Pangikee 'o felave'i mo e nō pea kau ki ai mo e talifaki he tu'unga ta'epau he nō ki he kalasi takitaha.

Ko e Ngaahi Kalasi

	30 Sune 2016		31 Tisema 2014	
	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau	Ko e ngaahi Nō	Talifaki ki he Nō tu'unga Ta'epau
	(%)	(%)	(%)	(%)
A	13.81	-	7.46	-
B	24.02	-	21.13	-
C1	43.33	23.91	56.26	28.90
S	10.01	5.52	9.30	4.38
C2	7.31	40.34	2.46	11.55
D	0.84	11.54	2.14	25.19
E	0.68	18.69	1.25	29.98
	100.00	100.00	100.00	100.00

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.3 Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he talifaki 'i he nō tu'unga ta'epau

Ko e founga fakakalasi 'oku ngaue'aki 'oku ne tokoni'i 'a e Pangikēe ki hono fakafuofua pe 'oku 'i ai ha tu'unga ta'epau ki he ngaahi nō 'o fakatefito 'i he ngaahi me'a ni:

- Tonounou 'i hono ta fakafoki 'a e totongi tukupau 'o e sino'i pa'anga nō mo e totongi tupu;
- Faingata'a 'i he fehu'aki e pa'anga kuo a'usia 'e he tokotaha nō;
- 'Ikai fai pau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e nō;
- Kuo kamata e ngaue fakalao ki he nō;
- 'I ai ha liliu ki he tu'unga fe'au'auhi 'a e tokotaha nō;
- Holo ki lalo he mahu'inga 'o e koloa malu'i
- Holo ki lalo hifo he kalasi C1

'Oku fiema'u ke vakai'i 'a e nō kotoa pe 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangikēe ke fai hano vakai'i tu'o taha pe lahi hake 'i he ta'u 'o kapau 'e fiema'u. Ko e talifaki ki he mole pe tu'unga ta'epau he nō 'oku fakafuofua'i ia 'i hono siofi 'o e mole kuo hoko'i he 'akauni takitaha 'i he 'aho 'oku fai ai 'a e fakamatala ki he koloa mo e mo'ua. Ko e vakai'i ko eni 'oku kau ki ai mo e koloa malu'i 'o e nō (kau ai mo hono toe fakapapau'i pe 'oku ala fakatau atu) pea mo e ngaahi totongi fakafoki 'oku 'amanaki ma'u mai ki he 'akauni takitaha.

3.4 Ko e lahi 'o e ngaahi nō fakatatau ki he sekitoa takitaha 'i he 'osi 'a e ta'u 'oku fakahaa'i ia 'i he tepile ko eni:

Sekitoa;	30 Sune 2016 \$	%	31 Tisema 2014 \$	%
Ngoue	4,303,120	8.46	5,607,433	10.92
Ngaahi ngaue'anga mo e Pisinisi	19,815,536	38.97	21,353,979	41.55
No Fale mo e No Taautaha	24,394,075	47.98	21,876,154	42.58
No 'a e Kau Ngaue	2,330,981	4.59	2,514,590	4.95
	\$50,843,712	100.00	\$51,379,156	100.00

'Oku falala 'a e Pangikēe ki he'ene malava ke pule'i pea ke pulepuke ki he tu'unga si'isi'i taha 'a e tu'unga mateuteu 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a ko eni:

- Ngaahi nō malu'i kekekele 'a e kulupu 'oku lahi taha hono koloa malu'i ;
- Ko hono toutou vakai'i 'a e 'o e ngaahi nō tu'unga ta'epau 'e he Pule 'o e tafa'aki ko ia; pea mo
- Hono fakahoko ko ia 'e he Pangikēe 'a e founga ke fakapapapau'i lelei ange pea toki tali 'o e nō.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō

(i) Ko e ngaahi nō 'oku anga pehe ni:

'I he 'aho 30 Sune 2016	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi hono taimi pe tu'unga ta'epau	3,814,778	12,052,818	23,267,329	2,322,705	41,457,630
'Osi hono taimi ka 'oku 'ikai ta'epau	154,689	7,551,825	902,240	-	8,608,754
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	333,653	210,893	224,506	8,276	777,328
Fakakatoa	4,303,120	19,815,536	24,394,075	2,330,981	50,843,712
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(193,302)	(891,817)	(724,211)	(3,840)	(1,813,170)
Toenga 'o e Nō	\$4,109,818	\$18,923,719	\$23,669,864	\$2,327,141	\$49,030,542

'I he 'aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi hono taimi pe tu'unga ta'epau	3,189,813	13,024,975	19,042,549	2,489,854	37,747,191
'Osi hono taimi ka 'oku 'ikai ta'epau	1,801,656	6,841,579	1,925,795	51,736	10,620,766
Ngaahi nō tu'unga ta'epau	615,964	1,487,425	907,810	-	3,011,199
Fakakatoa	5,607,433	21,353,979	21,876,154	2,541,590	51,379,156
To'o: tokoni ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau	(1,418,926)	(512,287)	(373,399)	-	(2,304,612)
Toenga 'o e Nō	\$4,188,507	\$20,841,692	\$21,502,755	\$2,541,590	\$49,074,544

Ko e katoa 'o e talifaki ki ha mole he nō 'oku 'ai hono pa'anga talifaki kuopau e no ki ai 'oku fakatefito ia hono vakai'i 'o e ngaahi nō taautaha 'oku 'i ai ha tomui 'a e totongi fakafoki ka 'oku 'ikai tupu ai ha mole pea mo e pa'anga talifaki fakakulupu 'o fakatatau ia ki he palanisi 'o e ngaahi no palopalema fakakatoa 'a e 'oku 'ikai ke tali-faki fakatautaha. 'Oku vakai'i 'a e ngaahi nō ko eni he taimi kotoa pe 'e he Pangikee.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU 'O E TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(ii) Ko e ngaahi nō kuo 'osi hono taimi pe tu'unga ta'epau 'oku anga pehe ni:

Ko e tu'unga lelei 'o e nō 'a ia 'oku 'ikai tomui pe ta'epau 'a e totongi fakafoki, 'oku vakai'i'aki ia 'a e tu'unga 'o e ngaahi kalasi takitaha.

'I he 'aho 30 Sune 2016	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	268,625	4,843,721	1,674,896	234,105	7,021,347
B	106,710	4,682,324	5,991,305	1,435,798	12,216,137
C1	2,547,477	4,652,958	9,348,746	582,476	17,131,657
S	-	5,088,489	-	-	5,088,489
	\$2,922,812	\$19,267,492	\$17,014,947	\$2,252,379	\$41,457,630

'I he 'aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
Kalasi					
A	348,874	2,290,811	882,723	310,273	3,832,681
B	251,404	3,355,427	5,845,414	1,405,302	10,857,607
C1	2,589,535	2,601,553	12,314,412	774,219	18,279,719
S	-	4,777,184	-	-	4,777,184
	\$3,189,813	\$13,024,975	\$19,042,549	\$2,489,854	\$37,747,191

(iii) Ko e ngaahi nō kuo taimi ke totongi 'osi ka 'oku 'ikai ke 'i ha tu'unga ta'epau 'oku fakama'opo'opo 'o anga pehe ni:

Ko e ngaahi nō kuo 'ova hono taimi totongi fakafoki ka 'oku 'i loto pe he 'aho 'e 90 'oku 'ikai ke lau ia ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau tukukehe kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala kehe ke faka'ilonga 'oku totonu ke lau ia ki he ngaahi nō tu'unga ta'epau. Ko e lahi 'o e ngaahi nō ko ia 'o fakakalasi ki he kasitoma 'oku anga pehe ni:

'I he 'aho 30 Sune 2016	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi e taimi 'i loto he 'aho 'e 30	1,050,066	2,319,452	3,181,538	335,947	6,887,003
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho	20,661	-	151,514	-	172,175
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho	225,855	976,422	347,299	-	1,549,576
	\$1,296,582	\$3,295,874	\$3,680,351	\$335,947	\$8,608,754
Mahu'inga 'o e koloa malu'i	\$1,790,330	\$1,944,984	\$3,372,072	-	\$7,107,386

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

(iii) *Ko e ngaahi nō 'oku totongi tomui ka 'oku 'ikai uesia tu'unga ta'epau 'o hange ko ia 'i lalo:*

'I he 'aho 31 Tisema 2014	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'Osi e taimi 'i loto he 'aho 'e 30	961,125	5,966,221	1,043,608	51,703	8,022,657
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 30-60	222,765	146,632	70,496	10	439,903
'Osi e taimi 'i he vaha'a 'o e 'aho 'e 60-90	617,766	728,726	811,691	23	2,158,206
	\$1,801,656	\$6,841,579	\$1,925,795	\$51,736	\$10,620,766
Mahu'inga 'o e koloa malu'i	\$4,353,263	\$4,903,869	\$4,071,467	\$74,240	\$13,402,839

(iv) *Ngaahi nō kuo toe fokotu'utu'u fo'ou*

Ko hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e nō 'oku kau ai 'a e fakaloloa 'o e totongi fakafoki, tali ha fokotu'utu'u ki hono pule'i 'o ha ngaue'anga, fakapapau'i pe toloi e totongi fakafoki. Hili pe 'a hono fokotu'utu'u fo'ou 'o e nō, ko e 'akauni 'a e kasitoma 'oku te'eki ai ke totongi 'e foki leva ia ki he ngaahi nō anga maheni pea 'e tokanga'i fakataha ia mo e ngaahi 'akauni 'oku natula tatau mo e 'akauni ko ai. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue ki he fokotu'utu'u fo'ou 'o ha nō 'oku fakatefito pe ia 'i he ngaahi faka'ilonga pe makatu'unga 'e toki faitu'utu'uni ai 'a e Pangikee 'o kapau 'e ngalingali 'e kei hokohoko atu pe 'a e totongi fakafoki ko ia. Ko e ngaahi tu'utu'uni ko eni 'oku fai 'a hono vakai'i ma'u pe.

Ko e ngaahi nō ne toe fai hano fokotu'utu'u fo'ou ngalingali 'e 'ikai ke 'osi he taimi ke totongi 'osi ai pe tu'u ta'epau 'oku anga pehe ni:

	Ngoue	Pisinisi	Fale & Taaautaha	Kau Ngaue	Katoa
	\$	\$	\$	\$	\$
'I he 'aho 30 Sune 2016					
Ko e lahi 'o e nō	643,030	2,897,399	1,126,746	8,276	4,675,451
'I he 'aho 31 Tisema 2013	1,529,228	6,677,961	3,359,602	368,416	11,935,207
Ko e lahi 'o e nō					

(v) *Ko e ngaahi koloa ne puke 'e he Pangikee*

Lolotonga 'e ta'u, ko e ngaahi koloa eni ne puke 'e he Pangikee ki he malu'i 'o e ngaahi nō:

Natula 'o e koloa	Mahu'inga	
	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
'Api tukupau	3,035,000	80,000

'Oku fakatau atu 'a e koloa 'oku puke 'e he Pangikee ke holoki 'aki e ngaahi toenga nō kuo fuoloa.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.5 Ko e ngaahi Nō - hoko atu

'Oku fakatau atu 'a e koloa 'oku puke 'e he Pangikee ke holoki 'aki e ngaahi toenga nō kuo fuoloa.

(vi) Koe lahi 'o e ngaahi no atu

	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Ngaahi Kautaha lalahi	19,144,385	17,929,529
Ngaahi pisinisi iiki mo lotoloto (SMEs)	27,780,818	27,432,291
Ngaahi nō kehe	3,918,509	6,017,336
	\$50,843,712	\$51,379,156

3.6 Tu'unga mateuteu 'o e Maketi

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e tu'unga mateuteu 'o e maketi ko'ehi ko e mahu'inga pea mo e fahu'aki 'o e pa'anga 'i he kaha'u 'e uesia ia 'i he fetokaki 'o e totongi 'i he maketi. Ko e tu'unga mateuteu 'o e maketi 'oku fakatupunga ia pea mei he tau'atana ange 'a e totongi tupu pea mo e fahu'aki 'o e pa'anga muli 'a ia tene malava ke fakatupunga 'a e fengaue'aki fakalukufua pe fakatefito pe 'i he maketi, liliu 'i he totongi tupu pe totongi 'i he maketi, fakalahi e ngaahi nō pea mo e fakafetongi pa'anga muli.

3.6.1 Tu'unga mateuteu he fetongi pa'anga muli

'Oku 'osi fakakau 'e he Pangikee 'a e fetokaki 'i he pa'anga muli 'i he fakamatala pa'anga mo e fahu'aki 'o e pa'anga. Ko e ngaahi tu'utu'uni ngaue 'a e Pangikee ki he fetokaki 'o e pa'anga 'oku fakataumu'a ia ke pule'i lelei pea ke fakapapau'i 'oku malava 'e he Pangikee ke mapule'i 'a e fetokaki 'o e pa'anga muli.

Ko e ngaahi koloa tu'umau mo e mo'ua 'a e Pangikee 'oku ha ia 'i he pa'anga Tonga tukukehe 'a e ngaahi fika 'o hange ko ia 'oku ha 'i he tepile 'i lalo.

	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Ngaahi Koloa		
Mo'ua mai ngaahi kautaha pa'anga	\$305,474	-
Ngaahi Mo'ua		
Ngaahi no pa'anga mai- Pa'anga muli	\$1,819,905	\$1,753,327

3.6.2 Tu'unga ta'epau 'o e totongi tupu

'Oku tali pe 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e pa'anga fakafuofua ki he fetokaki 'o e totongi tupu 'i he maketi pa'anga. Ko e faikehekehe he totongi tupu 'e 'alu hake pe to hifo ki lalo 'o makatu'unga he feliuliaki ko ia. 'Oku vakai'i fakakuata 'e he Pangikee 'a e tu'unga ta'epau 'oku 'i ai 'a e totongi tupu. Pea 'oku vakai'i fakata'u foki 'e he Pangikee e totongi tupu pe toe vave ange 'oka fiema'u.

3.7 Tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga

Ko e tu'unga ta'epau 'o e lahi 'o e pa'anga e ala fakatupu ha 'ikai malava 'e he Pangikee ke totongi hono ngaahi mo'ua 'o kau ai pea mo hono ngaahi mo'ua fakapa'anga 'i he taimi 'oku fiema'u ai pea mo fetongi e pa'anga 'i he taimi 'e toho ai. 'E tupu heni 'a e 'ikai ke lava 'o totongi 'a e pa'anga 'a e kau fakahu pa'anga pea mo fakakakato 'a e ngaahi nō.

'Oku vakai'i faka'aho 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e palanisi 'o e pa'anga ngaue 'oku 'i he'ene 'akauni pangikee, ngaahi pa'anga invesi pea mo e toho 'o e ngaahi pa'anga nō atu. 'Oku 'ikai tauhi 'e he Pangikee ha palanisi ke totongi 'aki e kotoa 'ene ngaahi fiema'u pa'anga koe'uhi he 'oku malava pe ke fakafuofua'i lelei 'e he Pangikee 'a e lahi 'o e toe fakahumai 'o e pa'anga invesi he taimi kuo kakato ai hono taimi invesi. Pea 'oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikee 'a e palanisi faka'aho.

'Oku ha he tepile 'i lalo 'a e fakafehoanaki 'o e ngaahi koloa mo e mo'ua 'o fakatatau ki honau ngaahi taimi takitaha mei he 'aho faka'osi 'o e ta'u ki honau ngaahi taimi faka'osinga takitaha.

Ngaahi Fakamatala ki he ‘Akauni ki he ‘aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

3: MATEUTEU TU’UNGA FAKAPA’ANGA – HOKO ATU

3.7 Tu’unga ta’epau ‘o e lahi ‘o e pa’anga - hoko atu

	A’u ki he	Mahina	Mahina	Ta’u	Lahi hake	‘Ikai ha faka’osinga	
‘I he ‘aho Sune 2016	Mahina ‘e 1	2-3	4-12	2-5	Ta’u ‘e 5	Pau	Katoa
Ngaahi koloa	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)	(\$)
Pa’anga mo e pa’anga he Pangikee	35,239,900	-	-	-	-	-	35,239,900
Mo’ua mei he ngaahi Kautaha pa’anga	305,474	-	-	-	-	-	305,474
Fakahu pa’anga tukupau mo e malu’i	-	-	1,917,302	5,859,000	-	-	7,776,302
Ngaahi pa’anga he nō	2,055,072	3,702,603	11,448,129	16,543,617	15,281,121	-	49,030,542
Fakahu pa’anga talifaki	-	-	-	-	-	3,758,000	3,758,000
Fale, misini mo e naunau ‘ofisi	-	-	-	-	-	6,738,754	6,738,754
Fale nofo’anga nofo totongi	-	-	-	-	-	436,497	436,497
Koloa ‘ikai sio ki ai	-	-	-	-	-	294,582	294,582
Ngaahi koloa kehe	387,550	794,191	68,343	690,415	-	-	1,940,499
Katoa Koloa	37,987,996	4,496,794	13,433,774	23,093,032	15,281,121	11,227,833	105,520,550
Ngaahi mo’ua							
Fakahu pa’anga	20,855,083	-	-	-	-	-	20,855,083
Ngaahi nō mai	145,437	11,146	1,144,083	1,739,008	620,900	-	3,660,574
Fakahu pa’anga taimi tukupau	2,088,768,	7,960,671	5,386,948	24,437,293	13,906,693	-	53,780,373
Ponite ‘a e Pangikee	-	-	-	-	-	-	-
Ngaahi mo’ua kehe	2,324,227	1,545,198	1,117,626	1,321,076	-	-	6,308,127
Katoa Mo’ua	25,413,515	9,517,015	7,648,657	27,497,377	14,527,593	-	84,604,157
Faikehekehe he pa’anga tauhi	\$12,574,481	(\$5,020,221)	\$5,785,117	(\$4,404,345)	\$753,528	\$11,227,833	\$20,916,393
‘I he ‘aho 31 Tisema 2014							
Katoa Koloa	22,473,425	3,726,405	13,085,298	20,631,159	15,294,835	9,929,146	85,140,268
Katoa Mo’ua	14,943,165	2,285,995	10,142,723	29,215,995	8,232,949	31,538	64,852,365
Faikehekehe he pa’anga tauhi	\$7,530,260	\$1,440,410	\$2,942,575	(\$8,584,836)	\$7,061,886	\$9,897,608	\$20,287,903

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.8 Ngaahi me'a 'i tu'a mei he fakamatala koloa mo e mo'ua

(a) Lahi 'o e Nō 'oku te'eki ke totongi mai

Ko e taimi 'o e pa'anga aleapau 'a e Pangikee 'i tu'a he fakamatala 'o e koloa mo e mo'ua ke tuku atu ai 'a e ngaahi nō ki he kau kasitoma 'oku ha ia he tepile 'i lalo:

(e) Lahi 'o e lisi ngaue

Koe'uhi ko e Pangikee 'oku ne fai 'a e lisi, ko e totongi si'isi'itaha ki ha lisi 'i he kaha'u 'o hange ko ia 'oku fakahaa'i 'i he fakamatala 26, 'oku fakama'opo'opo ia 'i he tepile 'i lalo.

(f) Fakamole kiha koloa

Lahi 'o e fakamole ki ha koloa (fakamatala 26) 'oku fakamatala'i 'i he tepite 'i lalo.

	'Ikai laka hake he ta'u 'e 1	Ta'u 1 – 5	Laka he Ta'u 5	Katoa
Ki he 'ahi 30 Sune 2016	\$	\$	\$	\$
Lahi 'o e nō	3,900,325	-	-	3,900,325
Lahi 'o e lisi ngaue	8,320	33,280	147,000	188,600
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	-	-	-	-
Katoa	\$3908,645	\$33,280	\$147,000	\$4,088,925
Ki he 'ahi 31 Tisema 2014				
Lahi 'o e nō	2,018,153	-	-	2,018,153
Lahi 'o e lisi ngaue	13,420	47,680	162,740	223,840
Lahi 'o e fakamole ki ha koloa	-	-	-	-
Katoa	\$2,031,573	\$47,680	\$162,740	\$2,241,993

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua

Ko e mahu'inga mo'oni 'o e koloa 'a ia 'oku malava ai ke fakafetongi e koloa pe ko hono totongi 'osi e mo'ua 'i he 'ilo ki ai mo e felotoi 'a e ngaahi fa'ahi 'i ha founga vave.

Ko hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi koloa fakapa'anga mo e mo'ua 'a e Pangikee 'oku fakamatalai' 'i lalo:

(i) Fakahu pa'anga tukupau

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga tukupau, 'oku fakafuofua'i ko e mahu'inga mo'oni pe ia 'i he mahu'inga fakapa'anga pea 'e malava ke totongi mai pe ia 'oka fiema'u.

(ii) Fakahu Pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga

Ko e fakahu pa'anga he Ponite 'a e Pule'anga 'oku ma'u ai ha tupu pea 'oku tuku pe he vaha'a taimi 'oku fakahu ki ai. Ko e mahu'inga mo'oni 'o e pa'anga fakahu he ponite 'a e Pule'anga 'oku \$6,108,000 (31 Tisema 2014: \$3,298,000) 'oku fakatefito ia mahu'inga fakafuofua 'o fakatatau ki he totongi tupu he maketi.

(iii) Ngaahi nō atu pe pa'anga mo'ua mai

Ko e ngaahi nō atu 'oku fakamahu'inga'i ia hili hono to'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō atu. Ko e mahu'inga 'o e pa'anga nō atu 'oku fakafuofua ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e ngaahi nō atu hili hono to'o 'o e talifaki ki he ngaahi nō ta'epau hono totongi fakafoki.

(iv) Fakahu Pa'anga Seivingi

Ko e mahu'inga 'o e fakahu pa'anga seivingi 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea mo e mahu'inga ko ia 'e totongi fakafoki atu ai.

3: MATEUTEU TU'UNGA FAKAPA'ANGA – HOKO ATU

3.9 Mahu'inga mo'oni e Koloa Fakapa'anga mo e Mo'ua (hoko atu)

(v) Ngaahi Nō mai

Ko e mahu'inga 'o e ngaahi pa'anga nō mai 'oku fakafuofua 'oku tatau pe pea ko e mahu'inga totonu pe ia 'o e totongi fakafoki kuo 'osi 'ai, 'o kapau 'e fiema'u.

(vi) Ngaahi koloa pe mo'ua kehe

Ko e mahu'inga 'oku lipooti fekau'aki mo e ngaahi koloa pe mo'ua 'oku fakafuofua ko honau mahu'inga fakapa'anga totonu pe ia.

3.10 Ko hono pule'i 'o e Sino'i Pa'anga

Ko e ngaahi taumu'a eni 'a e Pangikee ki hono pule'i 'o e Sino'i pa'anga:

- Ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni ke pule'i 'aki 'a e lahi 'o e sino'i pa'anga ke ngaue'aki he maketi ki he ngaue faka-pangikee;
- Ke malu'i 'a e mafai 'o e Pangikee ke hokohoko atu 'ene ngaue 'i he taimi kotoa pe koe'uhi kene kei malava 'o ma'u ha tupu ki he ma'u 'inasi pea mo e ngaahi kupu fekau'aki kehe: pea
- Ke kei tauhi 'a e tu'unga malohi fakapa'anga 'a e Pangikee ke poupou ki he fakalakalaka 'ene ngaue fakapisinisi.

Ke tu'unga lelei 'o e pa'anga ngaue pea mo hono ngaue'aki 'oku muimui'i faka'aho 'e he kau Pule 'o e Pangikee, 'o fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e Pangike Pule. Ko e ngaahi fakamatala 'oku fiema'u ke fakahu fakakuata ia ki he Pangike Pule.

'Oku fiema'u 'e he Pangike Pule 'a e PangikeLanga Fakalakalaka 'o Tonga ke: (a) tauhi 'a e pa'anga fe'unga 'o 'oua 'e toe si'isi'i ange 'i he pa'anga kuo tu'utu'uni 'e he Pangike Pule, pea (e) ke tauhi 'a e tu'unga lesio 'o e pa'anga ngaue ki he tu'unga ta'epau 'o e koloa pe 'i 'olunga 'i he tu'unga si'isi'i taha kuo fai ki ai 'a e aleapau 'a ia ko e peseti 'e 18%.

Ko e pa'anga ngaue 'a e Pangikee 'oku tauhi 'i he'ene tafa'aki fakapa'anga 'oku anga pehe ni:

- Konga 1 : Pa'anga ki he 'inasi, ko e tupu kuo tauhi mo e talifaki mei he tupu lelei.

Ko e lahi 'o e palopolema 'i he koloa 'oku fua'aki ia 'a e ngaahi me'a lalahi ko eni 'e nima 'o fakatatau ki hono natula - fakafuofua ki ha mo'ua, maketi pea mo ha ngaahi palopolema kehe 'e kau ki he koloa takitaha pea mo e ngaahi tafa'aki kehe, kau ki ai mo ha ngaahi me'a kehe pe ko e malu'i. Ko e ngaue tatau 'oku fakahoko ki he fakamatala koloa mo e mo'ua , pea mo ha ngaahi fakatonutonu kene fakahaa'i 'a e natula totonu ka hoko ha mole.

Ko e tepile 'i lalo 'oku fakama'opo'opo ai 'a e sino'i pa'anga ngaue pea mo e lesio 'a e Pangikee ki he mahina 'e 18 'osi ki 30 Sune 2016 mo e ta'u 31 Tisema 2014. Lolotonga e ta'u ko eni 'e ua, na'e faipau 'a e Pangikee ki he ngaahi fiema'u kotoa pe na'e hilifaki ki he pa'anga ngaue 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fiema'u takitaha.

Konga 1 Sino'i Pa'anga	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Sino'i Pa'anga 'inasi	14,000,000	14,000,000
Tupu 'oku tauhi	6,916,393	6,287,903
Katoa	\$20,916,393	\$20,287,903
Fakafuofua ki ha mole he koloa	\$49,030,542	\$49,074,544
Lesio	42.66%	41.34%

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

4. KO E NGA AHI FAKAFUOFUA MAHU'INGA FAKATAUHI TOHI

'Oku fai 'a hono fakafuofua'i ha ngaahi me'a tene uesia 'a e mahu'inga 'o e koloa mo e mo'ua lolotonga 'a e ta'u faka-pa'anga ka hoko. Ko e fakafuofua mo e fakamahu'inga ko ia 'oku fai hono toutou vakai'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi me'a na'e hoko pea mo ha ngaahi me'a kehe 'o kau ai pea mo ha ngaahi me'a 'oku 'i ai 'a e tui 'e ala hoko.

Pa'anga Talifaki ki ha mole he nō.

'Oku vakai'i ma'u pe 'e he Pangikē 'a e ngaahi nō ke fakafuofua'i 'a e pa'anga talifaki ki ha nō palopolema. 'I hono fakafuofua'i ha pa'anga talifaki ke fokotu'u 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole, 'oku totonu ke 'i ai ha fakamatala fe'unga ke ne fakahaa'i 'oku 'i ai 'a e holo 'i he mahu'inga 'o e koloa malu'i. 'Oku kau ai 'a e koviange 'a e tu'unga 'o e totongi faka-foki nō, pe ko e to lalo he tu'unga faka'ekonomika 'o e fonua 'o tupu ai ha 'ikai totongi e nō 'i ha fa'ahinga sekitoa. Ko e founa mo e ngaahi fakakaukau 'oku ngaue 'aki ki hono vakai'i 'o e ngaahi nō palopalema 'oku vaka'i ma'u pe.

5. KO E SIO PEA MEI HE NGA AHI TAFa'AKI

Tafa'aki ki he Ngaahi Ngaue'anga

Ko e fakalele 'o e Pangikē 'oku 'i he tafa'aki 'o e ngaahi ngaue fakapa'anga.

Tafa'aki Fakasiokalafi

Ko e Pangikē 'oku fakalele 'i Tonga pea ko e feitu'u pe ia 'oku fakatefito ai 'a 'ene ngaahi lipooti.

6. TUPU MA'U MEI HE NGA AHI NŌ

	Mahina 18	Ta'u 'e 1
	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
Humai mei he totongi toloi	\$	\$
Toloi mei he ngaahi 'u nō	6,919,911	4,486,632
Toloi mei he pa'anga tipositi mo e invesi	266,539	219,348
	\$7,186,450	\$4,705,980
 Totongi toloi he ngaahi pa'anga nō mai		
Pa'anga nō mai	106,728	78,316
Fakahu pa'anga taimi tukupau	2,609,431	1,267,329
Ponite 'a e Pangikē Langa Fakalakalaka	-	325
Fakahu pa'anga tipositi	261,667	123,258
Ngaahi Totongi Fakapangike	1,387	4,086
	\$2,979,213	\$1,473,314

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

7. PA'ANGA HU MAI MEI HE TOTONGI NGAUE MO E KOMISONI

	Mahina 18 30 Sune 2016	Ta'u 'e 1 31 Tisema 2014
	\$	\$
Totongi ngaue	3,497,080	2,405,254
Komisoni	197,109	150,265
	<u>\$3,694,189</u>	<u>\$2,555,519</u>

8. PA'ANGA HU MAI KEHE

	Mahina 18 30 Sune 2016	Ta'u 'e 1 31 Tisema 2014
	\$	\$
Totongi fale	303,643	169,827
Toenga mei he totongi moe tanaki mei he fetongi pa'anga muli	413,449	-
Pa'anga Hu mai kehe (a)	787,250	410,484
	<u>\$1,504,342</u>	<u>\$580,311</u>

(a) Pa'anga Hu mai kehe (kehe) kau ai ngaahi me'a 'i lalo:

Ngaahi ngaue 'a e Pule'anga (GPO)	688,500	176,750
Fakafofonga ma'ae BSP	55,000	55,000
Pa'anga mei he fakalele ngaue	43,750	156,972
Tupu mei he fakaatu 'o ha koloa	-	21,762
	<u>\$787,150</u>	<u>\$410,484</u>

9: NGAAHI FAKAMOLE KEHE

	Mahina 18 30 Sune 2016	Ta'u 'e 1 31 Tisema 2014
	\$	\$
Fakamole ki he kau ngaue (a)	3,839,444	2,050,032
Fakamole ki he fakalele ngaue	1,396,969	727,199
Fakamole ki he koloa vahe 'i hono ta'u ngaue	118,251	-
Fakamole ki he 'Aotita	33,000	27,000
Holo e mahu'inga koloa tu'uma'u -Fale, misini mo e naunau	841,242	533,979
- Fale nofo totongi	62,100	41,366
Fakamole ki he fale	397,002	254,178
Fefononga'aki	301,211	173,686
Ngaahi fakamole kehe (e)	369,243	212,775
	<u>\$7,358,462</u>	<u>\$4,020,215</u>

(a) Ngaahi fakamole ki he kau ngaue:

Vahe mo e totongi kau ngaue	3,544,318	1,844,884
Pa'anga Penisoni	295,126	205,148
	<u>\$3,839,444</u>	<u>\$2,050,032</u>

(e) Ngaahi fakamole kehe:

Ako ma'ae kau ngaue	72,078	92,242
Fakamole ki he ngaahi no kaniseli	80,000	-
Totongi kau Talekita	155,732	76,894
Ngaahi fakamole kehe	61,433	43,639
	<u>\$369,243</u>	<u>\$212,775</u>

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

9. NGA AHI FAKAMOLE KEHE– HOKO TAU

‘Oku totongi ‘e he Pangikee ki he Pa’anga Vahenga Malolo Fakafonua ‘a e peseti ‘e 7.5% ki he kau ngaue tu’u ma’u kotoa pe.

10. PA’ANGA MO E PA’ANGA HE PANGIKEE

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Pa’anga ‘i he Pangikee	5,682,288	1,770,412
Pa’anga fakahu he ngaahi Pangikee	29,557,612	18,324,133
	\$35,239,900	\$20,094,545

11. PA’ANGA MO E MAHU’INGA FAKAPA’ANGA

	2014	2013
	\$	\$
‘I he fakamatala fehu’aki ‘o e pa’anga, ko e lahi ‘o e pa’anga pe mahu’inga fakapa’anga ‘oku kau ai e ngaahi me’a ko eni:		
Pa’anga mo e pa’anga he Pangikee	35,239,900	20,094,545
Mo’ua mei he ngaahi Kautaha pa’anga	305,474	-
Pa’anga fakahu tukupau	-	1,566,652
	\$35,545,374	\$21,661,197

Ko e Sino’i Pa’anga Talifaki ‘oku fakahuu ‘oku ‘ikai ‘ata ia ke ngaue’aki ki he ngaahi ngaue faka’aho ‘a e Pangikee. Ko e pa’anga ‘i he Pangikee mo e palanisi ‘i he Pangike Pule pea mo e sino’i pa’anga talifaki ‘oku fakahu ‘oku ‘ikai ma’u mei ai ha tupu. Ko e pa’anga ‘oku fakahu he maketi pa’anga ‘oku fakatefito he totongi tupu he maketi pa’anga.

12. PA’ANGA FAKAHU TUKUPAU – TAUHI KAE ‘OUA KUO KAKATO HONO TAIMI

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
BSP(‘a ia na’e ‘uluaki ui koeWestpac Pangike ‘o Tonga)	556,281	534,108
Pangike ANZ	447,428	439,471
Pangike MBf	664,593	593,073
Ponite Fakalakalaka ‘a e Pule’anga Tonga	6,108,000	3,298,000
	\$7,776,302	\$4,864,652

‘I he ‘osi ‘a e mahina 18 ki 30 Sune 2016, ko e totongi tupu ne ma’u mei he fakahu pa’anga fakataimi na’e ‘i he vaha’a ‘o e 1.0% ki he 6.5% (31 Tisema 2014: 1.0% ki he 6.5%) ki he ta’u pea ko e tupu he Ponite ‘a e Pule’anga na’e ‘i he vaha’a ‘o e 3.0% ki he 4.0% ki he ta’u (31 Tisema 2014 : 3.0% ki he 6.0%).

‘Oku totongi e tupu ‘i he taimi ‘oku kakato ai ‘a e teemi tipositi ko ia pea ‘oku totongi fakata’u hili ha ta’u ‘e taha mei he taimi na’e fakatau mai ai e Ponite ‘a e Pule’anga.

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

13. KO E NGA AHI NŌ ATU

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Ngaahi no atu fakalukufua	50,843,712	51,379,156
To'o : Talifaki ki he mole he nō	(1,813,170)	(2,304,612)
Lahi 'o e Nō 'osi to'o talifaki he mole he nō	\$49,030,542	\$49,074,544
Ko e ngaahi nō atu na'e tali ka kuo te'eki ke tukuange 'oku fe'unga mo e:	\$3,900,325	\$2,018,153
Talifaki ki he mole he Nō		
Tukunga 'o e pa'anga talifaki ki he mole he nō 'oku anga pehe ni:		
Pa'anga talifaki ki he kamata 'o e ta'u	2,304,612	1,945,065
Fakalahi lolotonga 'o e ta'u	998,690	918,135
Talifaki ka kuo toe kaniseli	(1,186,207)	(223,813)
Ngaahi nō na'e tamate'i lolotonga e ta'u	(303,925)	(334,775)
Pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u	\$1,813,170	\$2,304,612
Lahi 'o e talifaki ki ha mole he nō:		
Pa'anga talifaki kuo pau e nō 'oku taumu'a ki ai.	777,503	1,089,395
Pa'anga talifaki fakakulupu	1,035,667	1,215,217
	\$1,813,170	\$2,304,612
Ko e mole he nō 'oku ha ia he fakamatala tupu mo e mole 'o hange ko ia 'i lalo:		
Talifaki ki ha mole he nō	998,690	918,135
Talifaki kuo toe kaniseli	(1,186,207)	(223,813)
	(\$187,517)	\$694,322
Ngaahi nō 'ikai hilifaki ki ai ha tupu:		
Ngaahi nō 'oku 'ikai ke hilifaki ki ai ha tupu	3,534,686	2,135,803
To'o: Talifaki ki he ngaahi nō pau	(1,032,833)	(982,266)
	\$2,501,853	\$1,153,537

Nō ki he kau Talekita pea mo e ngaahi fakamatala ki ai 'oku ha ia he fakamatala fika 25 (a) (iii).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

13. KO E NGAHI NŌ ATU– HOKO ATU

Na'e tali 'e he Kau Talekita 'i 'Aokosi 2009 'a hono fakahoko 'a e tu'utu'uni fo'ou ki he vahe'i 'o e pa'anga talifaki fakakulupu 'o makatu'unga 'i he tu'unga 'oku 'i ai 'a e nō. Ko e ngaahi peseti eni kuo hilifaki ki he kalasi takitaha 'i hono vakai'i 'o e talifaki fakakulupu 'o fakatatau ki he koloa malu'i 'o e nō pea natula tatau e tu'unga ta'epau 'o e nō mo e ngaahi 'akauni kuo te'eki vahe'i ha pa'anga talifaki ki he tu'unga ta'epau 'o e nō.

Kalasi	% ki he talifaki fakakulupu
A	-
B	-
C1	2%
S	2%
C2	20%
D	50%
E	100%

14. NGAHI KOLOA KEHE

	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Totongi tomu'a	640,183	198,804
Tupu te'eki ma'u	105,079	104,185
Ngaahi koloa kehe	539,337	158,231
	\$1,284,599	\$461,220
Ngaahi koloa kau ai ngaahi me'a ni:		
Kaiha'a	56,941	56,941
Loea	59,709	41,583
Mo'ua 'a e Digicel	229,118	8,172
Me'a kehe	193,569	59,707
	\$539,337	\$158,231

15. PA'ANGA KE TOTONGI MAI MEI HE MA'U 'INASI

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
'Oku hange ko ia 'i lalo:		
Ma'u mai mei he EEC	\$10,946	\$3,578

16. PA'ANGA TALIFAKI HE FAKAHU PA'ANGA

	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Pangike Pule 'o Tonga (NRBT)	\$3,758,000	\$2,772,000
Ko e Pa'anga Talifaki he Fakahu Pa'anga 'oku 'i he Pangike Pule 'o Tonga, 'oku 'ikai faka'ataa ia ki he ngaahi ngaue faka'aho 'a e Pangikee. Na'e fakahu ia 'i he 5% ki he 30 'o Sune 2016 (31 Tisema 2014:5%)		
	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Pa'anga (ke totongi)/ ma'u mai mei he Pangike Pule	(\$100,000)	(\$23,000)
Ko e pa'anga ma'u mai/(ke totongi) mei he Pangike Pule 'oku ne fakaafongia 'i 'a e (tonounou)/hulu 'i he pa'anga talifaki ki he faka'osinga 'o e ta'u.		

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

17. Ngaahi 'Api, Misini mo e Naunau 'Ofisi

	Lisi Kelekele & Fale	Fakalahi, fakaloki & naunau 'ofisi	Me'alele	Komipiuta	Katoa
'I he 'aho 31 Tisema 2013	\$	\$	\$	\$	\$
Mahu'inga	6,962,266	912,299	599,232	2,535,340	11,009,137
Holo he mahu'inga	(1,314,505)	(830,049)	(389,123)	(2,095,432)	(4,629,109)
Mahu'inga he tohi	\$5,647,761	\$82,250	\$210,109	\$439,908	\$6,380,028
'I he 'aho 31 Tisema 2014					
Mahu'inga he tohi ke kamata	5,647,761	82,250	210,109	439,908	6,380,028
Tanaki mai	371,219	92,763	63,133	225,803	752,918
Fakatau atu	-	-	(1,150)	-	(1,150)
Holo he mahu'inga	(193,665)	(29,567)	(109,303)	(201,444)	(533,979)
Mahu'inga he tohi	\$5,825,315	\$145,446	\$162,789	\$464,267	\$6,597,817
'I he 'aho 31 Tisema 2014					
Mahu'inga	7,333,485	1,005,062	661,215	2,761,143	11,760,905
Holo he mahu'inga	(1,508,170)	(859,616)	(498,426)	(2,296,876)	(5,163,088)
Mahu'inga he tohi	\$5,825,315	\$145,446	\$162,789	\$464,267	\$6,597,817
'I he 'aho 30 Sune 2016– Mahina 18					
Mahu'inga he tohi he kamata	5,825,315	145,446	162,789	464,267	6,597,817
Tanaki mai	275,673	75,246	70,105	561,155	982,179
Fakatau atu	-	-	-	-	-
Holo he mahu'inga	(314,326)	(72,999)	(112,020)	(341,897)	(841,242)
Mahu'inga he tohi	\$5,786,662	\$147,693	\$120,874	\$683,525	\$6,738,754
'I he 'aho 30 Sune 2016					
Mahu'inga	7,609,158	1,080,308	731,320	3,322,298	12,743,084
Holo he mahu'inga	(1,822,496)	(932,615)	(610,446)	(2,638,773)	(6,004,330)
Mahu'inga he tohi	\$5,786,662	\$147,693	\$120,874	\$683,525	\$6,738,754

Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha atu 'i he fakamatala fika 2(i).

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

18. NGA AHI 'API NOFO TOTONGI

	Kelekele & Ngaahi 'Ofisi \$	Katoa \$
'I he 'aho 31 Tisema 2014		
Mahu'inga	829,248	829,248
Holo he mahu'inga	(290,665)	(290,665)
Mahu'inga he tohi	<u>\$538,583</u>	<u>\$538,583</u>
'I he 'aho 31 Tisema 2014		
Mahu'inga he tohi	538,583	538,583
Tanaki mai	-	-
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(41,366)	(41,366)
Mahu'inga he tohi	<u>\$497,217</u>	<u>\$497,217</u>
'I he 'aho 31 Tisema 2014		
Mahu'inga	829,248	829,248
Holo he mahu'inga	(332,031)	(332,031)
Mahu'inga he tohi	<u>\$497,217</u>	<u>\$497,217</u>
'I he 'aho 30 Sune 2016– Mahina 18		
Mahu'inga he tohi	497,217	497,217
Tanaki mai	1,380	1,380
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(62,100)	(62,100)
Mahu'inga he tohi	<u>\$436,497</u>	<u>\$436,497</u>
'I he 'aho 30 Sune 2016		
Mahu'inga	830,628	830,628
Holo he mahu'inga	(394,131)	(394,131)
Mahu'inga he tohi	<u>\$436,497</u>	<u>\$436,497</u>

(a)(Ko e ngaahi tu'utu'uni ki he holo he mahu'inga 'a ia 'oku ha atu 'i 'olunga 'oku ha ia 'i he fakamatala fika 2 (ng).

(e) Ko e ngaahi mahu'inga ko 'eni kuo 'osi fakakau atu ia 'i he Fakamatala Tupu mo e Mole;

	30 Sune 2016 \$	31 Tisema 2014 \$
Pa'anga humai mei he nofo totongi	57,595	37,560
Ngaahi fakamole tupu mei he ngaahi 'api nofo totongi	21,120	5,061

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

19. KOLOA 'IKAI SIO KI AI

	Sisitemi Komipiuta	Katoa
'I he 'aho 1 Sanuali 2015	\$	\$
Mahu'inga he tohi	-	-
Tanaki mai	412,833	412,833
Fakatau atu	-	-
Holo he mahu'inga	(118,251)	(118,251)
Mahu'inga he tohi	<u>\$294,582</u>	<u>\$294,582</u>
'I he 'aho 30 Sune 2016		
Mahu'inga	412,833	412,833
Holo he mahu'inga	(118,251)	(118,251)
Mahu'inga he tohi	<u>\$294,582</u>	<u>\$294,582</u>

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

20. TUKUHAU

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Ko e tukupau 'i he tupu na'e fika'i he founa ko e mo'ua he tukupau fakatauhitohi.		
(a) Tupu kimu'a he tukupau vahenga	2,337,207	1,819,989
Tukupau 25% he tupu	584,302	454,997
Tukupau he fakamole:		
Tukupau 'i he tupu 'o e ta'u	(42,781)	(49,063)
Katoa e tukupau lolotonga	541,521	405,934
Ko e tupu'anga mo e fakafoki kehekehe fakataimi	(129,741)	103,333
	411,780	509,267
Tanaki: tukupau toloi	539,165	550,250
Fakamole ki he tukupau	(846,504)	(520,352)
	\$104,441	\$539,165
(e) Tukupau:		
Tukupau lolotonga	411,780	509,267
Tukupau toloi	129,741	(103,333)
Totongi tukupau he tupu	\$541,521	\$405,934
(f) Tukupau toloi		
(i) Totongi tukupau toloi 'oku hange ko ia 'i lalo:		
Totongi talifaki ki he fakamole he noo	453,293	576,153
	48,963	44,854
Totongi talifaki kehe		
Tukupau toloiPa'a	142,698	153,688
Totongi tukupau he tupu	\$644,954	\$774,695
(ii) 'Alu hake/'alu hifo he tukupau toloi 'o hange ko ia 'i lalo:		
Palanisi 'aho he kamata	774,695	671,362
Tanaki ki he fakamatala tupu mo e mole	(129,741)	103,333
Palanisi 'aho faka'osi	\$644,954	\$774,695

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

20. TUKUHAU– HOKO ATU

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
(h) Mo'ua 'i he Tukahau toloi:		
(i) Ko e palanisi mei he faikehekehe	\$	\$
fakataimi tupu mei he:		
Holo he mahu'inga 'o e koloa	\$1,094,779	\$1,094,779
(ii) 'Alu hake pe 'alu hifo he mo'ua he tukuhau toloi :		
Palanisi 'aho 1 Sanuali	1,094,779	1,094,779
Tanaki ki he tupu mo e mole	-	-
Palanisi 31 Tisema	\$1,094,779	\$1,094,779

21. NGAAGHI MO'UA KEHE

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Tupu te'eki totongi atu	798,468	635,480
Talifaki ki he livi fakata'u mo e ponasi kau ngaue	77,620	96,577
Pa'anga hu mai toloi	570,791	614,751
Ngaahi mo'ua kehe te'eki totongi	3,289,997	729,860
	\$4,736,876	\$2,076,668
Ngaahi mo'ua mo e ngaahi mo'ua te'eki ma'u mai:		
Mo'ua mo e mo'ua te'eki hilifaki mai	773,775	617,556
'Akauni mo'ua	526,527	111,254
Fakatau pa'anga muli	1,987,632	-
Tukahau te'eki ke totongi	2,063	1,050
	\$3,289,997	\$729,860

22. NGAAGHI NŌ MAI

	Faka-	30 Sune	31 Tisema
	matala	2016	2014
		\$	\$
'Oku hange ko ia 'i lalo:			
Ngaahi Nō mai	(a)	3,660,574	4,100,305
Nouti– Pangike Langa Fakalakalaka	(e)	53,780,373	44,437,589
Ponite-Pangike Langa Fakalakalaka		-	11,001
		\$57,440,947	\$48,548,895

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

22. NGA AHI NŌ MAI - HOKO ATU

			30 Sune 2016	31 Tisema 2014
			\$	\$
(a) Ko e ngaahi nō mai 'oku hange ko eni:	Taimi ke totongi e sino'i nō	Totongi tolo		
Pule'anga Tonga				
Pangike Fakalakalaka 'Esia	1993 – 2023	3.0%	326,627	396,619
Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he				1,048,950
Fakalakalaka Fakangoue 3	1999 – 2020	3.0%	762,873	
Kautaha Fakalakalaka Fakavaha'a Pule'anga	1998 – 2023	3.0%	751,169	901,409
			1,840,669	2,346,978
Ngaahi nō pa'anga mai kehe				
Pangike Fakahupa'anga 'a 'Iulope - VI	2009 - 2026	5.5%	87,262	118,899
Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope	1988 – 2019	1.5%	9,280	16,739
Pa'anga ke toe Langa hake Sekitoa Taautaha	2011 – 2025	0.0%	1,723,363	1,617,689
			1,819,905	1,753,327
			\$3,660,574	\$4,100,305

Na'e alea'i 'e he Pule'anga Tonga ha ngaahi nō mei he Pangike Fakalakalaka 'Esia, Kautaha Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka, Sino'i Pa'anga Fakavaha'a Pule'anga ki he Fakalakalaka Fakangoue pea kuo 'osi kotoa hono toho.

Ko e Pule'anga Tonga na'a ne malu'i 'a e nō kuo 'osi toho kotoa mei he Maketi Fakatahataha 'a 'Iulope. Ko e ngaahi nō ko ia mei he Maketi Fakatupu Pa'anga 'a 'Iulope, 'oku 'i he ngaahi pa'anga muli kehekehe.

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
(e) Nouti 'a e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga	\$53,780,373	\$44,437,589

Koe totongi tupu 'i he faka'osinga 'o e ta'u he nouti na'e 1.0% ki he 6.25% ki he ta'u. Ko e totongi tupu 'oku fakahoko ia he taimi 'oku 'osi ki ai e nouti pe fakamahina 6 he ngaahi nouti 'oku laka hake he 'aho 'e 180.

Ngaahi Fakamatala ki he ‘Akauni ki he ‘aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

23. PA’ANGA ‘OKU TOKANGA’I ‘E HE PANGIKEE.

‘Oku tokanga’i ‘e he Pangikee ‘a e ngaahi Pa’anga mei he ngaahi Kautaha faka Pule’anga pea ko e palanisi ‘eni ki he

	Katoa Pa’anga	No atu ki he ngaahi poloseki	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
Ngaahi Pa’anga kehe tokanga’I ‘e he Pangikee	\$	\$	\$	\$
Pa’anga Langa Fo’ou - Niuatoputapu	94,401	(159,813)	(65,412)	41,617
Pa’anga ‘a Nu’u Sila Fakalakalaka Kakai Fefine	287,639	77,107	364,746	240,770
Pa’anga ‘a e ADB	360,962	(271,179)	89,783	152,823
Katoa ngaahi pa’anga kehe tokanga’I ‘e he Pangikee	743,002	(353,885)	389,117	435,210
Pa’anga Fakalakalaka ‘a e Pule’anga				
Fakamaketi ‘o e Ngoue– 1%	1,148,094	(2,112,017)	(963,923)	(32,455)
Toutai & Uta ki muli– 1%	50,000	(14,461)	35,539	-
Takimamata– 1%	480,000	(335,604)	144,396	(15,254)
Ngaahi Koloa– 1%	322,940	(260,222)	62,718	83,313
Noo Ako– 1%	1,688,630	(1,229,387)	459,243	(92,432)
Fakamaketi ‘o e ngoue mo hono teuteu– 4%	1,629,779	(2,293,726)	(663,947)	14,561
Toutai & Uta ki muli– 4%	899,995	(697,404)	202,591	100,000
Takimamata– 4%	301,204	(498,039)	(196,835)	200,000
Ngaahi Koloa– 4%	170,000	(197,047)	(27,047)	-
Fakamonumanu– 4%	230,000	(99,887)	130,113	(6,111)
Vaota– 4%	-	(400,000)	(400,000)	-
Langa– 4%	1,400,000	(597,864)	802,136	-
Pisinisi fakatau fakamovetevete & fakalukufua– 4%	380,000	(306,661)	73,339	46,722
Sekita ‘oku fiema’u– 4%	60,000	(18,357)	41,643	100,000
Fakafalemahaki ki muli– 4%	60,000	(44,248)	15,752	-
Katoa Pa’anga ‘a e Pule’anga	8,820,642	(9,104,924)	(284,282)	398,344
Katoa e Pa’anga	9,563,644	(9,458,809)	104,835	833,554
Ko e peseti ‘oku ha ‘i ‘olunga ko e peseti ia ‘oku noo atu ai				

24. SINO’I ‘INASI

	\$
(a) Sino’i ‘Inasi	
‘I he ‘aho 1 Sanuali 2014– 1,400,000 taki \$10 ki he sea ‘e taha	\$14,000,000
Fakapa’anga lolotonga e ta’u	-
‘I he ‘aho 31 Tisema 2014– 1,400,000 taki \$10 ki he sea ‘e taha	\$14,000,000
Tupu lolotonga e ta’u– 600,000 taki \$10 ki he sea ‘e taha	6,000,000
‘I he ‘aho 30 Sune 2016– 2,000,000 taki \$10 ki he sea ‘e taha	\$20,000,000

‘Oku makatu’unga eni mei he Tu’utu’uni Ngaue ‘a e Pangikee ‘a ia na’e ngaue’aki ‘i he ‘aho 13 ‘Okatopa 2014, ko e ‘inasi ‘a e Pangikee na’e tukuatu ki tu’a na’e tupu ki he \$20,000,000 vahevahe ki he sea ‘e 2,000,000 ‘o e \$10 takitaha.

(e) ‘Inasi kuo vahe’i mo totogi ‘osi	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
‘Inasi angamaheni ‘e 1,400,000 taki \$10 ki he sea ‘e taha	14,000,000	14,000,000

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

25. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI

(a) Kau Talekita

(i) Ko e kau talekita 'o e Pangike Langa Fakalakalaka 'o Tonga lolotonga 'a e ta'u:

- Lord Matoto (Sea Poate)
- Paula Taumoepeau
- Leta Havea Kami
- Lepaola Vaea

(ii) Ko e Totongi ki he kau Talekita mo e Kau Pule lolotonga 'a e ta'u:

	30 Sune 2016 (Mahina 18)	31 Tisema 2014 (Ta'u 'e 1)
	\$	\$
Totongi ki he kau Talekita mo e vahenga malolo	155,732	72,130
Vahe 'a e Talekita Pule mo e ongo Tokoni Talekita Pule mo e totongi kehe	570,536	205,127
Katoa	\$726,268	\$277,257

Na'e 'ikai ha ngaue fakapa'anga moe ngaahi kupu fekau'aki ki ha ngaahi no ki he kau talekita pe koe ngaahi kautaha felave'i moe kau talekita lolotonga e mahina 'e 18 'o 'osi ki 30 Sune 2016(31 Tisema 2014: Hala)

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016-(hoko atu)

25. NGAHI NGAUE FEKAU'AKI - HOKO ATU

e) Ma'u 'Inasi

Ko e founa ngaue angamaheni 'a ia 'oku fakahoko ai 'a e ngaue 'a e Pangikee pea mo e Pule'anga Tonga. Ko e ngaahi ngaue fakapa'anga ko ia 'oku kau ai 'a e malu'i pea mo e fakapa'anga 'a ia 'oku fakahoko 'i ha founa angamaheni. Ko e Pule'anga Tonga 'oku ne ma'u ha 'inasi peseti 'e 100% 'i he Pangikee.

(i) Ngaahi Nō Mai

	30 Sune 2016 (Mahina 18)	31 Tisema 2014 (Ta'u 'e taha)
	\$	\$
Totongi toloi 'i he pa'anga nō mai	70,405	78,015
Totongi e pa'anga nō mai lolotonga e ta'u	195,343	337,535
Nō mai mei he Pule'anga Tonga 'oku ha ia he fakamatala 22 (a)	1,840,669	2,346,978
Ne fakatau 'e he Pule'anga Tonga 'a e ponite mei he Pangikee pea mo e pa'anga fakahu taimi tuku pau pea ko e palanisi 'eni he faka'osinga 'o e ta'u:		
Fakahu pa'anga taimi tukupau he nouti 'a e Pangikee	10,692,119	10,574,746
Totongi toloi 'i he ponite 'a e Pangikee pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau	2,610,155	83,440
Totongi toloi 'i he ponite pea mo e fakahu pa'anga taimi tukupau 'oku 'i he peseti 'e 2% ki he 3% ki he ta'u.		

(ii) Fakahu pa'anga taimi tukupau

	30 Sune 2016 (Mahina 18)	31 Tisema 2014 (Ta'u 'e taha)
	\$	\$
Totongi toloi ke ma'u mei he Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga	272,244	196,253
Palanisi 'o e Ponite Fakalakalaka Fakalotofonua 'a e Pule'anga Tonga ki he 'osi 'a e ta'u – vakai ki he fakamatala fika 12.	6,108,000	3,298,000

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

26. NGAHI FAKAMOLE KI HA KOLOA HE KAHA'U PE MO'UA HANGE NA'A HOKO

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
(a) Ngaahi fakamole ki ha koloa	-	-
(e) Ngaahi mo'ua hange ka hoko	-	-
(f) Ngaahi lisi taimi nounou	\$188,600	\$223,840

- (i) Fakatatau ki he alepau lisi, kuo 'i ai e ngaahi alepau lisi 'a e Pangikee he ngaahi 'api 'i Tonga ni 'ikai laka hake he ta'u 'e 50. Ko e totongi lisi si'isi'i taha 'i he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo:

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
'Ikai laka hake he ta'u 'e taha	8,320	13,420
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	33,280	47,680
Laka hake he ta'u 'e nima	147,000	162,740
	<u>\$188,600</u>	<u>\$223,840</u>

- (ii) Kuo 'i ai e ngaahi alepau 'a e Pangikee ke fakahoko ha alepau lisi ke nofo totongi 'o e ngaahi fale he vaha'a ta'u 'e taha ki he ta'u 'e nima. Ko e ngaahi totongi lisi si'isi'i taha kuo ma'u ki he faka'osinga 'o e ta'u 'oku hange ko ia 'i lalo.

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
'Ikai laka hake he ta'u 'e taha	32,551	70,879
Lahi hake he ta'u 'e taha kae 'ikai laka hake he ta'u 'e nima.	43,377	32,143
Laka hake he ta'u 'e nima	8,423	19,213
	<u>\$84,350</u>	<u>\$122,235</u>

27. FOUNGA FAKAPA'ANGA

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
Founga fengaue'aki mo e Pangike 'o e Saute Pasifiki(na'e 'uluaki ui koe West-pac Pangikee 'o Tonga)		
(i) Tohi fe'ave'aki pa'anga 'aki 'a e tohi malu'i	500,000	500,000
(ii) Alea fakatau pa'anga muli ki mu'a	1,000,000	1,000,000
	<u>\$1,500,000</u>	<u>\$1,500,000</u>

Ngaahi Fakamatala ki he 'Akauni ki he 'aho 30 Sune 2016 -(hoko atu)

28. TOTONGI 'INASI

	30 Sune 2016	31 Tisema 2014
	\$	\$
(a) Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti 'e 60 ki he kau ma'u 'inasi felave'i mo e ta'u fakapa'anga 2014. Ko e fakakatoa 'o e 'inasi ko 'eni 'oku fe'unga mo e \$848,433 pe ko e \$0.60 ki he 'inasi taki taha.	-	848,433
(e) Na'e fokotu'u 'e he kau Talekita ke totongi atu ha peseti 'e 65 ki he kau ma'u 'inasi felave'i mo e ta'u fakapa'anga mahina 'e 18 'osi ki Sune 2016. Ko e fakakatoa 'o e 'inasi ko 'eni 'oku fe'unga mo e \$1,167,196 pe ko e \$0.83 ki he inasi taki taha 'a ia na'e totongi 'e 'inasi fakataimi koe \$1,000,000 ki he kau ma'u 'inasi 'i he'ene a'u mai ki 30 Sune 2016.	167,196	-

29. TUPU KI HE SEA TAKITAH

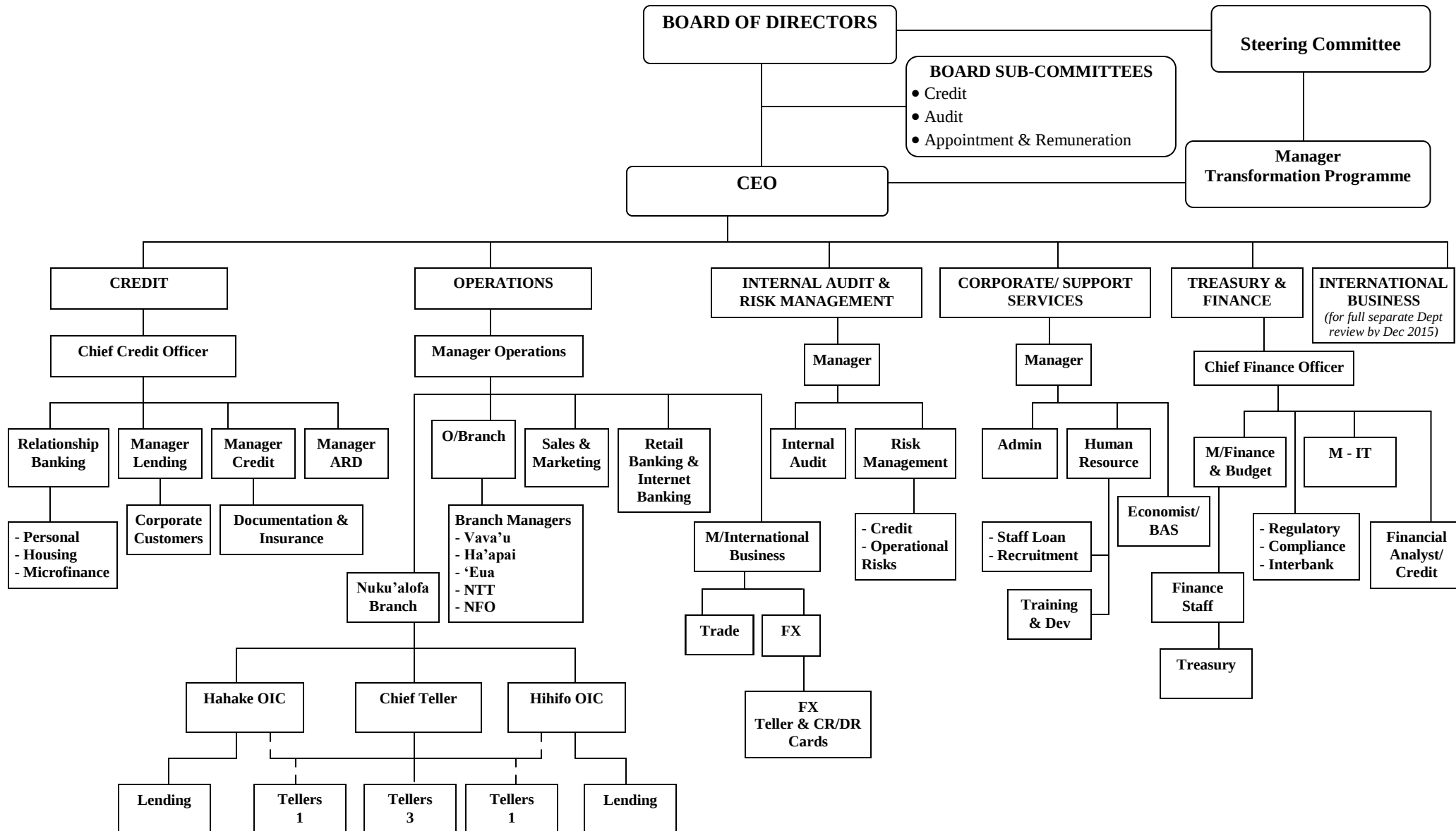
	30 Sune 2016 (Mahina 18)	31 Tisema 2014 (Ta'u 'e taha)
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	1,795,686	1,414,055
Lahi 'o e Sea	1,400,000	1,400,000
Tupu ki he Sea 'e taha	\$1.28	\$1.01

30. TUPU MEI HE PA'ANGA 'A E MA'U 'INASI

	30 Sune 2016 (Mahina 18)	31 Tisema 2014 (Ta'u 'e taha)
	\$	\$
Tupu 'osi tukuhau'i	1,795,686	1,414,055
Pa'anga mei he Ma'u 'Inasi	20,916,393	20,287,903
Tupu mei he Pa'anga 'a e Ma'u 'inasi	8.59%	6.97%

Na'e tali 'e he kau Talekita 'o e Poate 'i he 'aho 20
 Sanuali 2015 ke ngaue'aki 'a e Fa'unga ni 'i
 Fepueli 2015.

ANNEX 1

KAU PULE MA'OLUNGA

Talekita Pule/Pule Lahi

Leta Havea Kami (fakahoko 'aho 2 Sepitema 2013)

• Fakalahi e Ngaahi Ngaue fo'ou 'a e Pangike	Seini Movete
• 'Ofisa Pule Lahi Faka-pa'anga	Hasiloni Fungavai
• 'Ofisa Pule Lahi Noo	Sitino Maka

'ULU'I 'OFISI

Kau Pule

• Va'a ngaue ki he kasitoma	Lata Kava
• Va'a NŌ- Tongatapu	'Elisapesi Fineanganofa
• Va'a NŌ-Vahe 1 & 2	Saia Talau
• Va'a ngaue fakatu'apule'anga	Tevita Tu'inauvai
• Va'a NŌ Palopalema	Samisoni Masila
• Va'a Tali e NŌ/Ngaue Fakano	Folaufisi Vaea
• Va'a Pa'anga mo e Patiseti	'Ofeina Filimoehala
• Va'a Komipiuta	Siokatame Havili Movete
• Va'a Ngaue Komipiuta	Silia Tupou
• Va'a 'a e Kau Ngaue	Siosina Paongo
• Va'a Fakalele Ngaue	Vika. T. Vea
• Va'a 'ekonomika & Fale'i fakapisinisi	Siosina Paongo
• 'Atita fakalotofale 'a e Pangikee	Samiu Fifita

NGAAHI 'OFISI 'O E PANGIKEE

Kau Pule

• Va'a 'i Vava'u	'Eliki 'Ofa
• Va'a 'i Ha'apai	Viliami Fifita
• Va'a 'i 'Eua	Lesieli Hala'ufia
• Va'a 'i Niuatoputapu	Milika Tolungamaka
• Va'a 'I Niuafo'ou	Senituli Koloi
• Va'a 'I Hahake	Tau'atevalu Mafi
• Va'a 'I Hihifo	Mosese Fifita